

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

ХРЕСНЕ ЗНАМЕННЯ

БОГОСЛОВСЬКО-ІСТОРИЧНА СТУДІЯ

**Українське Наукове Православне
Богословське Товариство**

1955

Вінніпег

Printed by
The Christian Press, Ltd., Winnipeg, Canada

r

ЧАСТИНА ПЕРША:
ІСТОРІЯ ФОРМ ХРЕСНОГО ЗНАМЕННЯ.

I.

ХРЕСНЕ ЗНАМЕННЯ ПОВСТАЛО ЩЕ ЗА АПОСТОЛЬСЬКИХ ЧАСІВ.

Хресне Зна́мення¹ чи Хресний Знак — це зображення на собі, чи на комусь іншому або навіть на якійсь речі Знака Хреста. Христова Церква перші три віки свого існування не мала волі, і була сильно переслідувана, через що мусіла ховатися з своєю Вірою, а тому повставали різні символічні знаки, як ознаки християнина. Так повстав і Знак Хресний чи Хресне Зна́мення, як видима ознака кожного християнина, цебто кожного, хто вірує в Ісуса Христа, як Бога нашого.

Християнська археологія показує,

---

1 По церковно-слов'янському від глибокої давнини — “Крестное Знаменіє”. У Митрополита Петра Могили, в його виданнях — “Крестный Знакъ”. У церковній мові прийнята така термінологія: Кажемо хреститися або: покласти на собі Хресне Зна́мення, або: осініти себе Хресним Зна́менням.

що Хресне Знамення йде ще від апостольського часу. І справді, про нього вже свідчать найдавніші християнські письменники ще I-III віку, напр. знаменитий богослов свого часу Тертуліян (народився 160-го року), або Єпископ Картагенський Кипріян (160 — 258 р.) та багато інших.

А вже в IV віці, як показують твори Святих Отців і Учителів Церкви, Хресне Знамення було в загальному вжиткові серед християн. Так, Св. Василій Великий (329-378) навчає, що Христова Церква з давнього часу береже Передання, щоб християни вірно означували себе Хрестом, і це для християнина найперша річ. Або ще приклад, — великий богослов IV віку, Св. Єфрем Сирієць, розповідаючи про життя Преподобного Авраамія (IV в.), каже: “Скінчивши Молитву, відходячи, Св. Авраамій тричі перехрестив² село Знаком Хреста”. Тут уже Хресне Знамення поєднане з Благословенням (див. розділ ХХХІІ).

Часто й багато про Хреста й Хресне Знамення пише Св. Іван Золотоустий († 407 р.). Наприклад: “Прийшов до нас великий день, всечесний і світлоносний Святих Постів середній

---

² Писати треба: хрестити, Хрещення й т. ін., а не: христити, Хрищення. Див мою статтю: “Хрестити, а не христити”, в “Вірі й Культурі” 1954 року число 5 ст. 15-17.

тиждень, що приносить Хреста найблаженнішого й животворящого Спаса нашого Ісуса Христа, тиждень, який освячує тих, хто поклоняється Хресту чистим серцем і нескверними устами". Це вказівка на т. звану Хрестопоклонну Неділю, — третю неділю Великого Посту, присвячену всесвітньому поклонінню Св. Хрестові.

Апостол Павло своїми глибокими Посланнями широко вияснив велику вагу хресної муки Ісуса Христа, показав, що вона — основа Християнства, бо це через неї сталося спасіння світу. Тому й сам Хрест, як оруддя цієї муки й смерті, став глибокошанованим ще з апостольського, цебто I віку Християнства. Напр. 1 Кор. 1. 18: "Слово Боже про Хреста тим, що гинуть — то дурощі, а для нас, що спасаємось, — сила Божа!" І власне це стало основою для Хресного Знамення, як апостольське ствердження його, а разом і як апостольська відповідь усім тим хрестоборцям сектантам, для яких Хрест — "то дурощі", то "сором".

Або ще глибока наука Апостола Павла про Хреста: "Христос не послав мене, щоб хрестити, а звіщати Євангелію, і то не в мудрості слова, — щоб порожнім не став Хрест Христа" (1 Кор. 1. 17). Або ще Гал. 6. 14: "А мені нехай буде, щоб я не хвалився, хіба (похваляюся) тільки Хрестом Гос-

пода нашого Ісуса Христа, що ним розп'ятий для мене світ, а я світові". Єфес. 2. 15-16: "Христос Своїми науками знищив Закона заповідей, щоб з обох збудувати в Собі одного нового чоловіка, спокій чинивши, і Хрестом примирити з Богом обох в одним тілі".

Апостол Павло добре знав ворогів Хреста ("хрестоборців"), і засвідчив: "Багато хто, що про них я вам часто казав, а тепер говорю навіть плачучи, поводяться, як вороги Хреста Христового" (Филип. 3. 18), — це слово про тих сектантів, що стали хрестоборцями, ворогами почитання Хреста й Хресного Знамення.

Завдання Хресних Страстей Ісусових було, "щоб Ним поєднати з собою все, примиривши Кров'ю Хреста Його, через Нього, чи то земне чи то небесне" (Кол. 1. 20).

Уся ця наука Апостола Павла про почитання Хреста була, власне, на глибше в'яснення Христової Заповіді: "Хто не візьме свого Хреста, і не піде за Мною слідом, той мене недостойний!" (Мт. 10. 38, див. ще Мт. 16. 24, Мр. 8. 34, Лк. 9. 23, 14. 27).

Ось тому почитання Хреста з бігом віків все зростало, його з найдавнішого часу звуть Чесним, цебто Дорогоцінним, звуть Животворящим, цебто Оживляючим і т. ін. Хрест — основа й оруддя нашого спасіння, тому

відразу, з початком Христової Церкви, появився й символ його — Хресне Зна́мення, символічний Знак Хреста, ³ бо християнська душа сильно прагнула завжди мати його при собі, щоб завжди пам'ятати про Розп'ятого Спасителя. І Хресне Знамення цілком поєдналося з Хрестом і в значенні, і в почитанні.

І рано появився й Вселенський Канон про почитання Хреста. Дійсно, Святі Отці VI Вселенського Собору 692-го року своїм 73-м Каноном наказали всьому християнському світові почитати Хреста: “Через те, що Животворящий Хрест явив нам спасіння, то подобає нам чинити всяку ревність, щоб віддавалася належна честь Тому, чим ми спасені були від стародавнього гріхопадіння. Тому і думкою, і словом, і чуттям приносимо Йому поклоніння”. Це не тільки Канон про Хреста, але й про його символ (знака) — про Хресне Знамення, бо вони злилися цілком.

Трохи пізніше VII Вселенський Собор 787-го року встановив окремого Догмата про почитання Ікон, а разом з тим нагадав і про почитання Хреста, яке йде ще від Заповідей Спасителя та Апостолів.

---

³ Про Хреста див.: В. Н. Ильинъ: Основные вопросы символики Креста Господня, “Православная Мысль”, Париж, 1928 р. вип. I ст. 122-133.

II.

ПЕРША ФОРМА ХРЕСНОГО ЗНАМЕННЯ — ОДНОПЕРСТЯ.

Історія Церкви знає, а церковна археологія підтверджує різні форми Хресного Зна́мення, — хрестилися одним пальцем, двома, трьома і п'ятьма, залежно від часу, і залежно від того, що саме, цебто — який саме Догмат Віри хотіли показати Знаком Хреста. У богословській науці втерлася для цього така термінологія: однопёрстя, двопёрстя, трипёрстя, від церковнослов'янського слова “перст” — палець.

Через велике значення Хреста в Християнській Вірі (вона звалася з апостольських часів Православною) його почитання відразу ж стало загальним. За час гоніння за Віру, в I-II-III віках, було дуже багато ісповідників, що не хотіли ховатися від переслідування, але таки хоч зовнішнім символом, зовнішнім знаком прагнули постійно виявляти й назовні найбільшу нашу Святиню, — Живо-творящого (оживляючого) Хреста, і так повстало Хресне Зна́мення, повстало ще з I віку, з апостольського часу.

Церковна археологія показує, що першою формою Хресного Зна́мення, яка повстала в I віці, було одноперстятя, цебто хрестилися одним вказівним (другим зверху) пальцем (перстом) правої руки, а решту пальців пригинали до долоні. Одноперстятя визначало найбільший Догмат Віри — єдиногобожжя, що Бог тільки один. За того часу, на початку Християнства було багато поган, які визнавали многобожжя, — християнські ісповідники сміло клали на собі одноперстятя, щоб зазначити, що Бог один, і щоб цю свою Віру заманіфестувати.

Про одноперстятя, як форму Хресного Знамення, свідчать багато Святих Отців IV віку в своїх писаннях. Так, Єлифаній Кипрський (310-403), розповідаючи про Преп. Йосифа, каже: “Узяв він посудину з водою й зробив на ній Хресне Знамення своїм пальцем”, — тут ясно, що це було одноперстятя. Блаженний Феодорит (386-457), розповідаючи про Преп. Маркіяна, пише: “Возвав до Ісуса, і пальцем чинячи Переможного Знака (цебто Хреста), прогнав увесь страх”.

Про те саме свідчать і Отці Західної Церкви. Так, Блаженний Єронім (330-419), розповідаючи про Св. Павлу, каже: “Держала пальця над устами, зображуючи на них Хресне Зна́мення”. Так само й Св. Амвросій

Миланський (340-397) навчає: “Пальцем треба зображати Хреста”.

Таким чином, як бачимо, Святі Отці свідчать, що на початку в Христовій Церкві панувало одноперстя, панувало як на Сході, де воно почалося, так і на Заході, куди було занесене.

III.

СПОЧАТКУ ХРЕСНЕ ЗНАМЕННЯ КЛАЛИ ТІЛЬКИ НА ЧОЛІ.

За час гоніння на християн (I-II-III віки) сама практичність справи вимагала обмежуватися з розмірами Хресного Зна́мення, тому й повстало вигідне для обставин часу однопёрстя. Але місце для Хресного Зна́мення спочатку було саме тільки чоло, і така форма Знака Хреста держалася довго ⁴.

І важливо зазначити, що вже в перші віки Християнства підкреслювалось, щоб Хресне Зна́мення робити прилюдно, нікого не боячись і не соромлячись. Іще з початків Християнства було багато хрестоборців, цебто противників його, які не визнавали Христа, а його Животворящого Хреста звали катівською шибеницею, і сміялися з християн, що вони шанують Хреста (як і тепер сміються різні сектанти).

На повстання хрестоборства серед давніх жидів найбільше вплинула їх-

---

⁴ Багато доказів на це подає Архиепископ Филарет у своїй "Історії Руской Церкви" т. I ст. 141-142.

ня старозавітня наука про повішених. А саме, V Книга Мойсеєва, Повторення Закону, навчає: “А коли буде на кому гріх смертного присуду, і буде він убитий, і ти повісиш його на дереві, то труп Його не буде ночувати на дереві, але конче поховаєш його того дня, бо повішений — Боже прокляття, і ти не занечистиш своєї землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі на насліддя”.

І власне ця старозавітня наука стала каменем спотикання для всіх жидів, — вони не хотіли визнати Ісуса за Сина Божого, а тим самим були й хрестоборцями, — не визнавали ані Хреста, ані Хресного Знамення.

На цьому опирається й хрестоборство сучасних сектантів.

Ось через це ісповідники почали накликати християн не соромитися з Хресним Знаменням перед ворогами його, і сміливо класти на собі знака Хреста якнайчастіше, щоб нагадувати про Розп'ятого, який Своєю смертю спас увесь світ. Мали свої Молитви і не християни, напр. юдеї, але Хресне Знамення при Молитві показувало, що вона християнська.

Сильно важлива наука Ісусова: “Кожного, хто ісповідує Мене перед людьми, того визнаю й Я перед Небесним Отцем Моїм. Хто ж Мене відцурається перед людьми, того й Я відцураюся перед Небесним Отцем

Моїм” (Мт. 10. 32-33). На основі цього стали навчати, що хто не ісповідує Хреста, той не християнин. І хто не ісповідує Хресного Зна́мення, той відкидає Ісусову науку, — конче ісповідувати Його перед людьми.

Про це навчає й Апостол Павло: “Хочу я, щоб мужі чинили Молитви на кожному місці, підіймаючи чисті руки без гніву та сумніву” (1 Тим. 2. 8). Тут “підіймаючи” визначає й наше Благословення, і Хресне Зна́мення.

Таким чином ширилася наука не соромитися з Хресним Зна́менням, і прилюдно чинити його, поборюючи тим хрестоборців, і щоб християни привчалися публічно ісповідувати Хреста. Великий Учитель Церкви, Св. Кирил Єрусалимський (315-386 р.р.) навчає: “Не стидаймося ісповідувати Розп’ятого, і сміливо зображуймо Зна́мення Хреста на чолі”. Він ще навчає: “Не стидаймося Хреста Христового; може хтось це й затаює, але ти зображуй його на чолі своїм”.

Про це саме навчає і Св. Амвросій Міланський (340-397): “Хресне Зна́мення кладеться на чолі, як на місці стида, щоб ми не стидались Розп’ятого Христа, бо Він не стидається звати нас братами”.

Навчає про те саме й Блаженний Августин (354-430): “Не без причини Христос зволив, щоб Зна́мення Його клалося на нашому чолі, як на міс-

ці стидливости. Це для того, щоб християнин не стидався глузування з Хреста” (від хрестоборців).

І багато давніх Отців Церкви закликають у своїх писаннях класти Хресне Зна́мення на чолі. Напр. Єфрем Сирієць, славний Отець IV віку, навчає: “Бувши християнином, ухляймося від поган, а чоло своє вінчаймо Чесним і Животворящим Хрестом”.

Про те саме навчає й великий Учитель наш Іван Золотоустий († 407 р.): “Хресне Зна́мення щоденно зображується на нашому чолі, як на стовпі”. “З цим словом (що ви ціною куплені) і Хреста “зображує на чолі своїм”.

Знаменитий богослов III віку Тертуліян так само свідчить про Хресне Зна́мення на чолі: “При кожному своєму ділі зображуй на чолі Зна́мення Хреста”.

IV.

ПОЧАТОК ТРИПЕРСТЯ

По славному Міланському Едиктові 313-го року, коли Христова Церква стала вільною, помалу міняється й форма Хресного Зна́мення. Міняється, бо воля Християнства дала можливість глибше переглянути форми Хресного Зна́мення. Можливо, що вже на той час одної усталеної форми не було, — були форми різні.

Про це свідчать і писання Св. Отців IV віку. Так, Св. Кирил Єрусалимський (315-386) навчає: “Нехай зображується пальцями Зна́мення Хреста на чолі і на всьому”. Отже, не “пальцем”, а “пальцями”, а це вже вказівка чи не на триперстя. І не тільки на самому чолі, але “й на всьому”.

Великі Читані Миней Митрополита Макарія XVI віку пишуть під 1 квітня: “Преподобна Марія Єгипетська (345-421) перехрестила чоло своє, і очі, і уста, і груди”. Це також уже вказівка, що в IV столітті змінюється одноперсна форма Хресного Зна́мення на триперсну, — згадується не тільки лице, але й груди.

Один з найбільших єретиків Арій (256-336) уже з 318-го року розпо-

чав по-єретичному навчати, про Св. Тройцю, умалюючи істоту Сина Божого. Знялася гаряча дискусія, бо загроза від Арієвої єресі була велика. І вкінці I Вселенський Собор 325-го року осудив і Арія, і його науку.

І щоб правдиву науку про Святу Тройцю сильніше закріпити навіть знаком, повстає й шириться триперстя, — покладення на себе Хресного Зна́мення трьома першими пальцями, як символом Пресвятої Тройці.

Коли вироблялася форма Хресного Зна́мення, і коли з ним не треба було вже ховатися, то виробилася форма більших розмірів, — на чолі позостався тільки початок Зна́мення, а далі він поширився на груди та на плечі.

І з бігом часу триперстя помалу випирає всі інші форми Хресного Зна́мення, і шириться скрізь на православному грецькому Сході, а також переходить і на Захід.

На жаль, про початки триперстя маємо мало потрібного матеріалу, і докладнішої історії його не знаємо.

Православна Візантія ширила Православіє по всьому Сходу, а з ним разом ширилося й триперсте Хресне Зна́мення, яке небаром закріпилося по всьому православному світі: в Грузії, Вірменії, Абісінії, Єгипті, Сирії

Болгарії, Сербії й ін. православних
країнах. Поширилося воно також і
серед християн на Заході.

V.

ТРИПЕРСТЯ В УКРАЇНІ.

В Україну Хрест прийшов разом з Православієм у X віці з Візантії, і сильно тут поширився, і глибоко завжди почитався. Почитання Хреста й його Хресного Зна́мення в Україні ніколи ні в кого не викликало спротиву, — Хресне Зна́мення росло тут разом з ростом християнської культури⁵.

Україна одержала свою Православну Віру з Візантії року 988-го, за Князя Київського Володимира Великого. Це був час, коли в Візантії міцно усталилося триперстя, як православна форма Хресного Зна́мення. Тому й зовсім природно, що в Україні з найдавнішого часу зацвепилася одна тільки форма Хресного Зна́мення, — три-

---

⁵ Про почитання Хреста в Україні див. Митрополит Петро Могила: Поученіє о Крестѣ Господа нашего и каждого христіанна, Київ, 1640 р. — “Книга о Вѣрѣ Православной”, 1644 року, Ігумена Києво-Михайлівського Манастиря Нафанаїла, тут 9-ий розділ: “О Животворящим Кресті і Слово о пользі єго”. — Митрополит Іларіон: Трираменний Хрест, Вінніпег, 1951 рік. О крестномъ знаменіи, Остріг, 1584 р.

персна, яка держиться в нас і досі.

Чи була в Україні на початку її Християнства яка інша форма Хресного Зна́мення, про це відомостей не маємо. Але маємо свідчення з половини XVI століття (див. далі, розділ VI) Ігумена Артемія, ніби в Московській Церкві “давніше Зна́мення клали на чолі своїм, а тепер сваволею кладуть на собі великі Хрести”⁶. Коли б це було справді так, то вказувало б на те, що спочатку в Українській Церкві Хресне Зна́мення клали тільки на чолі. Але дуже рано це відмінилося, — стали зображати на собі широкого Хреста: чоло — груди — рамена.

Яка була форма складання пальців для Хресного Зна́мення в давній Україні, про це добре нам свідчить наша церковна археологія, — і власне вона показує, що в Україні завжди було тільки триперстя, як і сьогодні. Є чимало давніх Ікон, на яких намальовані Святі молитвенники, рука яких складена триперстно на Хресне Зна́мення.

Крім цього є ще надзвичайно сильне свідчення панування триперстя в Україні. У Києво-Печерській Лаврі в XII столітті спасався один прокурник, Преподобний Спиридон, що чу-

---

⁶ Арх. Филарет: История Русской Церкви, 1847 р. т. III ст. 190.

да чинив ще й за життя свого. Помер він десь у половині XII віку, і похований в Києві, в Антонієвих Печерах. Пам'ять чудотворця Спиридона Церква згадує 31 жовтня. І ось цей Преподобний Спиридон як склав свої пальці на Хресне Зна́мення перед смертю, так і помер, — форма складених пальців руки позосталася незмінна аж досі: три перші пальці правої руки Преподобного складені разом, а два останніх пригнуті до долоні. І пальці складені так міцно, що розігнути їх не можна й тепер. Це живий свідок, як в Україні складали пальці для Хресного Зна́мення ⁷.

Року 1654-го Україну переїздив Антіохійський Патріярх Макарій, при ньому був його секретар Диякон Павел, який у своїх Записках написав, що він дивується, що в Україні навіть діти правильно складають пальці для Хресного Знамення, як і дорослі. Йому здавалося, що це знання вони сприймали з молоком матері.*

---

⁷ Архиепископ Филарет: История Русской Церкви, 1848 р., т. I ст. 145.

* А. Русинский: Религиозный бытъ русскихъ, М. 1871 р., ст. 47.

VI.

ТРИПЕРСТЯ — ДАВНЯ ФОРМА ХРЕСНОГО ЗНАМЕННЯ В МОСКОВСЬКІЙ ЦЕРКВІ.

До Північної Русі, до Московії Віра Христова ішла з України ще від початку Християнства в нас, ще десь із IX-го століття. Разом з Вірою занесене було з Києва на північ також і наше Хресне Знамення в його візантійській тодішній формі, — в формі триперстя. Тому триперстя треба вважати найданішою формою Хресного Знамення в Московській Церкві, як і в Церкві Українській. Та й до 1458-го року була одна спільна Руська Митрополія, був один Митрополит, що звався: Митрополит Київський і всієї Русі, а це говорить, що й форма Хресного Знамення була на Сході одна — триперстя.⁸

Далі я докладно (розділи VI-XIII) розповім про трагічну історію Хрес-

---

⁸ Про Хресне Знамення є досить велика література, але в більшості тільки популярного характеру. Головну літературу я подаю в цій праці в примітках у різних місцях. Див. Архиепископъ Никаноръ: О перстосложеніи для Крестнаго Знаменія, "Странникъ" 1888-1890 р. р.

ного Знамення в Церкві Московській, бо обидві Церкви, — Церква Мати Українська й Церква Дочка Московська часто й довго бували в тому чи іншому тісному зв'язкові, і багато церковних явищ знані історії обох Церков. Ось тому розповім про Хресне Знамення і в Московії.

Чи в найдавнішу добу була на слов'янському Сході яка інша форма Хресного Знамення, відомостей не маємо. Але по московським Стоглавим Соборі 1551-го року говорив Артемії, Ігумен Троїцького монастиря, про Хресне Знамення: “Давніше Знамення клали на чолі своїм, а тепер сваволею кладуть на собі великі Хрести. І на Соборі було слово про таке Хресне Знамення, але “не доспіли нічого”.⁹

Коли це справді було так, то це вказувало б, як говорено вище, що і в Українській Церкві спочатку Хресне Знамення клалося на чолі, і тільки пізніш запроваджене було триперстя: на чолі, на грудях і на плечах.

Але рано в Московській Церкві бачимо таки триперстя. Так, німецький посол до Москви, Сигизмунд Герберштейн, написав свої Записки 1526-го року, і в них каже: “Кожного разу, як московіти хрестяться, то роб-

---

⁹ Архиепископ Филарет: История Русской Церкви, 1847 р., III ст. 190.

лять це правою рукою, а саме: перше кладуть її на чоло, потім на груди, потім на праве рамя, і нарешті на ліве, роблячи таким чином вид Хреста; і при цьому трохи вдаряють рукою. А хто руку кладе інакше, того не вважають за одновірця, але за чужинця”¹⁰

---

¹⁰ Архиепископ Филарет: История Русской Церкви, Москва, 1847 г., т. III ст. 190.

VII.

СТОГЛАВИЙ СОБОР 1551 Р. В МОСКВІ ЗАПРОВАДИВ ДВОПЕРСТЯ.

Коли року 1458-го Московська Церква остаточно відірвалася від Київської-Української, й стала Митрополією незалежною, то вона скоро й легко запроваджує в себе й зміну форми Хресного Знамення. Появляються нові течії в Церкві, коли верх брали особи неосвічені.

Зміна форми Хресного Знамення і трагічні наслідки цього, — це був природний вислід роз'єднання Церков. Церква Мати, Церква Київська Українська духово була значно сильніша й вища за Церкву Московську, і завжди впливала на неї й окормлювала її. Вона, звичайно, не допустила б до зміни віковичної форми Хресного Знака, коли б обидві Церкві й далі жили разом. Але сталося інакше.

Московська Церква мала занижку освіту,* і малоосвічені особи розшукали якісь сфальшовані Слова Преподобних Мелетія й Феодорита, які ніби

---

* М. Іларіон: Із історії культурних впливів України на Московію. Вінніпег, 1951 р., видання УВАН.

писали про конечність двоперстя, як давньої правильної форми Хресного Знамення. І ці особи почали ширити нову двоперсну форму Хресного Знака, а саме: великий палець приєднується до двох останніх, до долоні трохи пригнутих, пальців, а два середні (вказівний і середній) витягнені, і ними ніби й треба хреститися.

Справа нового Хресного Знамення перейшла й на т. зв. Стоглавий Собор, що відбувся в Москві. Собор почав свої діяння 23 лютого 1515-го року, а закінчив цього ж року десь перед травнем чи в початку травня місяця 11. На Соборі був увесь Єпископат: Митрополит Макарій та 9 Архієреїв, багато Архимандритів та Ігуменів, а також багато білого Духовенства. Були й світські бояри.

І ось серед інших справ на Соборі повсталася справа й Хресного Знамення.

Цар Московський Іван Васильович Грозний подав Стоглавому Соборові таке питання: “Хресне Знамення не належно кладеться. А Отці духовні про це недбають і не думають”.

І на Соборі знялися про це гарячі спори, як саме належить хреститися,

---

11 Е. Голубинській: Історія Русской Церкви, 1900 р., т. II ч. 1 ст. 773, 775. Собор зветься “Стоглавим”, бо постанови його мають сто глав, цебто сто розділів.

цебто про форму перстоскладання. Собору показали й прочитали “Сказаніє Мелетія и Слово Θεодорита о Крестѣ”, і власне на основі цього невірнього джерела Собор зробив свою помилкову постанову: ухвалив двоперстя і для Хресного Знамення, і для священничого Благословення.¹²

По довгих сперечках Стоглавий Собор зробив свою ухвалу, а до неї додав: “Щоб священні Протопопи, і Священники, і Диякони клали на себе Хресне Знамення хрестовидно й за чином. І щоб Протопопи й Священники благословляли православних християн також хрестовидно, як передали Святі Отці. І щоб і дітей своїх, всіх православних християн, навчали, і наказували, щоб клали на собі Хресне Знамення за чином, і знаменувалися (хрестилися) хрестовидно”. І суворо заборонили замість належного чинного Хресного Знамення “неістовое маханіє рукою по лицу” — несамовите махання рукою по обличчю, як то робили неосвічені особи.

Мало цього, Стоглавий Собор 1551 р. ще постановив: “Коли хто двома пальцями не благословляє, як і Христос, або не зображає двома пальцями Хресного Знамення, — нехай буде проклятий!”

---

¹² Там само, ст. 791. Макарій: Ист. Р. Церкви т. XII ст. 115.

Ось так до Московської Церкви сам Собор залегко й непотрібно вніс зміну віковічої форми Хресного Знамення, а тим вніс велике замішання в церковному житті, яке небаром викликало розкол у самій Церкві.

Хто був виновником такої мало-розважної постанови Собору, історія не вказує. Тодішній Митрополит Макарій (1428-1563) був особою високої культури, на що вказують і його "Великі Минеї" які він зредагував. На Стоглавому Соборі головував Макарій, і деякі історики обвинувачують власне його в зміні форми Знака Хреста; але не виключено, що це зроблено під натиском самого Грозного царя.

Видатний історик С. М. Соловйов пише: "Хтось придумав, що хреститися треба двома пальцями, подібно до того, як благословляють Священики, і що це написане в творі Блаженного Феодорита, письменника V віку". І цього не перевірили, і запровадили двоперстя на Стоглавому Соборі.¹³

Архиєпископ Филарет твердить, що автором постанови Стоглава про двоперстя був якийсь невіжа¹⁴, а Сказаніє Св. Мелетія й Феодорита,

---

¹³ Історія Росії, Спб. 1894 р., кн. I т. VI ст. 440.

¹⁴ Історія Русской Церкви, том III ст. 192.

на основі яких ухвалено двоперстя, не належить цим Отцям, бо ані грецький Схід, ані латинський Захід зовсім не знають цього твору, — це фальсифікація якогось москвича.¹⁵

Нова форма Хресного Знамення, двоперстя, дуже помалу входила в народне життя¹⁶. Архієпископ Филарет подає приклада, — Покрівець 1524 р. з вишитим Преподобним Сергієм, і в святого рука з триперсним Хресним Знаменням; а другий Покрівець 1581 р., з тим же Преподобним Сергієм, у якого рука зложена на Хресне знамення уже з двоперстям.¹⁷ Це свідчить, що за короткий час легко змінили форму Хресного Знамення, змінили в Московії триперстя на двоперстя.

Україна нічого подібного не знала, — в ній вживалося тільки триперстя. Але зносини українців з москвинами завжди були часті, і різниця в них форми Хресного Знамення часто вела до клопітних непорозумінь.

---

¹⁵ Там само, ст. 146-147.

¹⁶ М. Макарій: *Исторія Русской Церкви*, 1883 р. т. XII ст. 115.

¹⁷ *Исторія Русской Церкви*, 1847 р., т. III ст. 149.

VIII.

ДВОПЕРСТЯ В МОСКОВСЬКІЙ ЦЕРКВІ ДО ПАТРІАРХА НИКОНА.

По Стоглавому Соборі 1551-го року двоперсна форма Хресного Знамення офіційно запанувала в Московській Церкві, і стала скрізь заводитися. Але вона не була таки єдиною формою, бо позоставалося й попереднє триперстя, якого тримався широкий загал.

Двоперстя, як офіційна форма Хресного Знамення в Московській Церкві, помалу входило і в церковні московські книжки. Особливо за Патріярха Йосифа (1642-1652) видрукувано було в Москві багато книжок, в які внесено нове двоперстя.¹⁸ Звичайно вияснювано, що двоперстя означає дві Істоти Ісуса Христа, — Божу й людську.

І все посилалися на науку Свв. Мелетія та Феодорита, які ніби навчали про двоперстя. А пізніш стали опиратися на т. зв. “Кирилову Книгу” Сте-

---

¹⁸ Проф. Н. И. Барсовъ: Какъ училъ о Крестномъ Знаменіи Патріархъ Іовъ, Спб. 1890 р. М. Макарій, т. XII ст. 193. Арх. Филарет, т. IV ст. 163-165.

фана Зизанія та на його Катихизис. Архиепископ Филарет рішуче твердить: “У всякому разі вчення “Кирилової Книги” про двоперстя не було вченням Стефана Зизанія, бо він у своїм підручнику Православної Віри навчає хреститися триперсним Хресним Знаменням”.¹⁹

Року 1645-го, за Митрополита Петра Могили, в Києві був видрукуваний знаменитий перший Катехизис на Сході Європи (скорочене його “Ісповідання Віри”) під назвою: “Собраніє короткої науки о артикулах Віри Православної”, в якому на л. 25 було подано також про триперстя. Цей Київський підручник Катехизиса в Москві передрукували року 1649-го, але змінили київське триперстя на московське двоперстя. Ось рівнорядно дві ці поуки:

Видання

Київське 1645 р.: Московське 1649:

Питанне: Яким способом Знак Креста Святого на собі класти маєм?

Одповѣдь: Рукою правою, три пальці зложивши, Знак Креста Святого зачинай на челі, а кладучи

Вопросъ: Какимъ образомъ Знаменіе Святаго Креста имамы на себѣ полагати?

Отвѣтъ: Совокупити три персты правой руки, сирѣчь великаго и малаго и

---

¹⁹ Исторія Русской Церкви, т. IV ст. 165.

мов: “Во ім’я Отця”. Потом тії ж пальці на персі, мовячи: “і Сина”. Потом на правое рам’е кладучи, мов: “і Духа”. Потом на лівое рам’я кладучи мов: “Святого”. Кончачи тим словом: “Амінь”.²⁰ третіаго, что подлѣ малаго, въ нихъ же исповѣдуемъ Таинство Божественныхъ трехъ Упостасей, Отца, и Сына, и Святаго Духа, въ трехъ лицахъ. Два же перста протягнути, великий и средний. ²¹

Ось так заводилася й помалу закріплювалася в Московській Церкві двоперсна форма Хресного Знамення. Але все таки багато-хто вживали й триперстя; так, Митрополит Макарій, славний історик Церкви, свідчить, що всередині XVII століття двоперстя в Москві звали новиною.²²

На початку 1649-го року в Москву приїхав за милостинею Єрусалимський Патріярх Паісій, якого прийняли з великими почестями. Цей Патріярх перший рішуче вказав, що московські церковні обряди, а в тому й форма Хресного Знамення, сильно різняться від східніх, від грецьких. Почувши таке, цар Олексій Михайлович та Пат-

---

²⁰ С. Голубевъ: Кіевскій Митрополитъ Петръ Могила, Київ, 1898 р., том II, додатки, ст. 388.

²¹ Арх. Филаретъ: Исторія Русской Церкви, том IV ст. 166.

²² Исторія Русской Церкви, т. XII ст. 116.

ріярх Йосиф занепокоїлися, і вирядили на Схід Ієромонаха Троїцько-Сергієвої Лаври Арсенія Суханова, і дали йому доручення вивчити церковні обряди на місці. І Арсеній Суханов виїхав 10 червня 1649-го року на Схід, побував у різних містах, а довше в Яссах, у Молдавії, де мав завзятий спір з греками про двоперстя й інші обряди. Суханов у грудні 1650-го року вернувся в Москву, і подав владі “Статейний список” та “Преніє о Вірі”, як відчит про свою поїздку.

А в лютому 1651-го року Арсеній Суханов знову виїхав на Схід, побував в Костянтинополі, в Єгипті, Єрусалимі й багатьох інших містах, і в червні 1653-го року вернувся в Москву, і подав цареві свій “Проскинитарій”, як відчит про зроблене й бачене.

Арсеній Суханов, як запеклий консерватор, сам стояв за старі московські звичаї, у тому й за двоперстя. Але він зібрав до 700 стародавніх грецьких рукописів, дослід яких показав, що московські церковні звичаї, а в тому й двоперстя, це новина в порівнянні з грецькими, а також і своїми давнішими.

А з “Пренія о Вірі” в Москві довідалися, що так, як хрестяться в Москві, ніде по інших православних землях усього світу не хрестяться. Та і в “Проскинитарії” Арсеній Суханов пи-

сав: “У Царгороді хрестяться трьома першими пальцями” 23.

Патріярхом Московським цього часу був уже великий Никон (1605—1681), що сім літ свого патріяршества (1652-1658) віддав на виправлення зіпсутих богослужбових книжок та на виправлення церковних обрядів, у тому й двоперстя. Виправлення це робилося основно й широко, і скоро сколихнуло всю Московію. У цій праці Патріярх Никон мав багато ворогів, які проти справи виправлення й притягли широкі народні маси, а вкінці викликали розкол Московської Церкви.

---

23 М. Макарій: т. XII ст. 115-116. Арх. Филарет, т. IV ст. 172. А. Н. Пыпинъ: История русской литературы, Спб. 1907 р. т. II ст. 270-281, С. Бълокуровъ: Арсеній Сухановъ, М. 1891 р.

ІХ.

НА СВЯТІЙ ГОРІ АФОНІ СПАЛИЛИ МОС- КОВСЬКІ КНИЖКИ З НАУКОЮ ПРО ДВОПЕРСТЯ.

Того часу на Святій Горі, на Афоні, яку надзвичайно шанували в Москві й Україні, трапилася сумна подія, яка сильно вдарила по честолюбстві Москви, — на Святій Горі спалили московські книжки, які говорили про двоперстя, як книжки єретичні, а саме двоперстя викляли.²⁴

Коли Арсеній Суханов був у Молдавії, то йому розповіли про події на Афоні. У Зографському монастирі жив старець Дамаскин, родом сербин, людина святого життя. Він мав у себе московські книжки, і хрестився по-московськи, цебто двоперстям, тоді як на Афоні всі хрестилися по-грецькому, цебто триперстям. Такої двоперсної форми Хресного Знамення

---

²⁴ Архнепископ Филарет: *Исторія Руской Церкви*, т. IV ст. 170, 1847 р. Митр. Макарій: *Исторія Русской Церкви* т. XII ст. 115. А. Н. Пыпинъ: *Исторія русской литературы*, Спб. 1907 р. т. II ст. 271-273.

старець Дамаскин став навчати й інших.

Прочувши про таке, афонські старці, головно греки, року 1649-го скликали Собора, щоб судити Дамаскина. Він явився на суд, і на своє-оправдання приніс з собою московські друковані книжки, а також одну давню сербську рукописну книгу, в яких навчалось про двоперсне Хресне Знамення.

Афонський Собор, докладно розібравши справу, оголосив московські книги еретичними, і хотів разом з книгами спалити й самого старця Дамаскина. Але до цього не дійшло, — Дамаскина “усяким жорстоким смиренням впокорювали й безчестили”. Дамаскин запрягнув, що більше помосковському (цебто двоперстям) хреститися не буде, і Собор спалив самі еретичні книжки, а старця Дамаскина помилював.

Усе це описав Арсеній, підкреслюючи, що старець Дамаскин був мужем побожним, і грамоті навчений, і що “іншого такого старця нема на всій Афонській Горі, а борода в нього до самої землі, як у Макарія Великого, а носить він її в мішечку, склавши туди, а той мішечок з бородою прив'язує до пояса”.

Але борода не допомогла і Дамаскин мусів визнати, що двоперстя — то тільки московський новий звичай, то-

ді як по всій Православній Вселенській Церкві панує триперсне Хресне Знамення, і його повинно й триматися.

Ця афонська подія 1649-го року була дошкульним ударом для чести Московської Церкви, — вона своєю новою двоперсною формою Хресного Знамення опинилася одинцем у Вселенській Православній Церкві.

Х.

МОСКОВСЬКИЙ ПАТРІАРХ НИКОН ЗМІНИВ ДВОПЕРСТЯ НА ТРИПЕРСТЯ.

Коли Никон став з початку 1652-го року Московським Патріярхом, він мусів zareагувати на обрядові непорядки в Церкві. Зносини з Українською Церквою цього часу значно по-жвавішали, ішла справа Богдана Хмельницького, який, буди не в стані справитися з утисками Польщі Православія, просив московського царя “прийняти Україну під свою високу руку”. Безумовно, українське Духовенство багато разів звертало увагу на відмінність московських церковних звичаїв від українських, а в тому й форму Хресного Знамення.

При Никоні працювали й представники київської науки, такі, як, наприклад, відомий Єпифаній Славинецький, а також: Арсеній Сатановський, Феодосій Сафонович, Дамаскин Птицький і інші. Їх викликали в Москву року 1649-го, як добрих знавців грецької мови для нового виправлення Біблії. Ці українські вчені критично ставилися до тих осіб, що виправляли в Москві книжки, а також і до московських церковних обрядів,

напр., двоперстя, і осуджували його. Проти киян виступили московські книжники, і знялася полеміка, а на українців дивилися косим оком за їх триперстя.

Крім цього до Москві рік річно приїздило багато східніх Ієрархів за милостинею, і вони часто звертали увагу і царя, і Патріярха на відмінну форму московського Хресного Знамення, ніде інше у Вселенській Церкві не знану.²⁵

Патріярх Никон постановив скликати Собора в Москві в справі церковних обрядів і звичаїв, а в тому і в справі Хресного Знамення, але з цим не спішив, і помалу всебічно вияснював справу.

Через сім місяців по вступленні на патріярший престол, Никон, перед Великим Постом 1653-го року, розіслав по всіх московських церквах таку Пам'ятку: "За Переданням Св. Апостолів і Св. Отців не подобає творити в церкві метання (поклони низькі) на колінах, але творити поклони в пояс. А ще щоб трьома пальцями хрестилися".²⁶

---

²⁵ М. Макаріє: Історія Русской Церкви, Спб. 1883 р., т. XII ст. 115.

²⁶ Там само, ст. 115. Справа йшла про те, щоб під час читання Молитви Св. Єфрема Сирійця не класти багато самих земних поклонів, а тільки чотири.

Це відразу підняло занадто ревних прихильників обрядової старовини, і повсталала велика група ворогів Никона, що в кінці довела до т. зв. розколу в Церкві. Посипались на Никона доноси до царя.

А в Неділю Православія 1655-го року в Успенському Соборі сам Патріярх Никон виступив проти двоперстя. Служба правилася дуже врочисто, — було три Патріярхи (Московський, Антіохійський і Сербський), був і цар, було п'ять Архієреїв і багато Духовенства. Никон перше суворо виступив проти нових іконописців, що малюють Ікони на західній зразок. А по цьому сильно виступив і проти двоперстя.

Диякон Павел Алепський, племінник Антіохійського Патріярха, так описує цю подію: “Патріярх Никон говорив з великим запалом, що московити неправильно кладуть на себе Знамення Хреста, — хрестячись, вони складають пальці руки не так, як складаємо ми, а так, як Святителі благословляють. На доказ своїх думок Никон зослався на Антіохійського Патріярха, бо він сказав був Никоніві ще перше, що не так належить хреститися, як хрестяться московити. Никон покликав нашого Владику на свідка, і він сказав через перекладача: “В Антіохії, а не якому іншому місті, послідовники Христа стали

вперше зватися християнами, і звідти пішли всі церковні обряди. Ані в Антіохії, ані в Олександрії, ні в Костянтинополі, ні в Єрусалимі, ні на Горі Синаї, ні на Святій Горі (Афоні), ні в Молдавії, ні в Валахії, ні в Козаччині (в Україні), — ніде ніхто не хреститься так, як ви, москвини, але всі вживають інше перстоскладання”.²⁷

У жовтні 1655-го року в Москві вийшла друком книга “Скрижаль”, переклад з грецького. І ось тут Патріярх Никон додав до “Скрижалі” три статті з матеріалами про триперстя.

Року 1656-го 12-го лютого в Чудовім монастирі на Утрені говорив Антіохійський Патріярх Макарій про Хресне Знамення, і сказав: “Хто трьома першими пальцями образ Хреста на собі зображує, але чинить це інакше: два останні пальці поєднує з великим, а два великосередні витягає, і так зображує Знака Хреста, той вірменам наслідує, бо то вірмени так зображують на собі Хреста”.²⁸

А в Неділю Православія, 24-го лютого 1656-го року, на “обряді Православія” Патріярх Антіохійський Мака-

---

²⁷ Павел Алепскій: Путешествіе Макарія, Антіох. Патріярха, т. II ст. 48-57. М. Макарій, т. XII ст. 171-172.

²⁸ М. Макарій, XII. 189. Вірмени — Несторіяни.

рій став в Успінському Соборі перед освяченим Собором і народом, склав три перші пальці правої руки, показав їх усім і голосно сказав: “Оцими трьома першими великими пальцями належить кожному православному християнинові зображати на собі Хресне Знамення. А хто творить його за Феодоритовим писанням та за ложним переданням, той нехай буде проклятий!”²⁹

А за Патріярхом Макарієм це прокляття повторили Сербський Патріарх Гавриїл та Никейський Митрополит Григорій.

Але Патріярх Никон не задовольнився цією прилюдною, але усною заявою східних Ієрархів, і звернувся до них з проханням подати свою заяву на письмі. Никон писав їм, що в Москві повстала пря про-складання пальців для Хресного Знамення, — одні хрестяться трьома пальцями правиці, а одні двома, і просив Ієрархів сказати, де істина.

І Патріярх Антіохійський Макарій написав Никонові таке Послання: “Ми прийняли Передання ще з початком Віри від Апостолів, і Св. Отців, і від Св. Семи Соборів, щоб творити Знамення Чесного Хреста трьома першими пальцями правої руки. А хто з православних християн творить Хрес-

---

29 Там само, ст. 189-190.

та не так, — не за Переданням Східньої Церкви, яке ми держимо від початку, той єретик і наслідувач вірмен. І тому ми маємо його за відлученого від Отця, і Сина, і Святого Духа, і за проклятого. І це повідомлення істини ми підписали своєю рукою”.³⁰

За Антіохійським Патріярхом це прокляття повторив і підписав своєю рукою Сербський Патріярх Гавриїл, а за ним повторили, кожен осібно й підписали Митрополити Никейський Григорій і Молдавський Гедеон.

Це Послання чотирьох східніх Ієрархів Никон дав видрукувати й вмістити, як додаток до книги “Скрижаль”.

Ось так Патріярх Никон готувався до Собору, щоб він затвердив триперсне Хресне Знамення. Як бачимо, Никон вирішував справу Знака Хреста дуже обережно, і поволі збирав потрібні на те свідоцтва.

---

³⁰ Там само, ст. 190-191.

ХІ.

СОБОР 1656 Р. ЗМІНИВ ДВОПЕРСТЯ НА ТРИПЕРСТЯ.

Патріярх Никон скликав до Москви Собора всіх Єпископів, — щоб він виніс остаточну й авторитетну постанову в справі триперсного Хресного Знамення. Собор розпочався в день Св. Юрія Переможця, 23 квітня 1656-го року. На Собор зібралися: Патріярх, 3 Митрополити, 4 Архиепископи, 1 Єпископ, 22 Архимандрити, 7 Ігуменів, 1 Будівник Церкви і 1 Намісник Манастиря.

У своїм довгім слові Патріярх Никон перше розповів, як йому постійно звертали увагу на недостачі в богослужбових книгах та обрядах, а в тому й на двоперстя, різні східні Ієрархи. І Никон спинився окремо на справі двоперсного Хресного Знамення, яке внесене в церковні книги “від Феодоритового писання через незнання”, і то недавно, “а раніше всі трьома першими пальцями зображали Хреста на образ Св. Тройці, як і тепер можна ще бачити багатьох, які не знають Феодоритового писання, як то бачимо серед простих чоловіків та всіх жінок, що держаться давнього

звичаю”.³¹ Розповів також, як ставляться до двоперстя східні Ієрархи.

Собор, обговоривши справу, ствердив, що в Росії ще так недавно був звичай хреститися трьома першими пальцями, чого держаться багато й тепер. Цебто, постанову Стоглавого Собору 1551 року не всі прийняли.

І Собор 1656-го року виніс таку історичну постанову: “Коли хто віднині, знаючи, не буде творити Хресне Знамення на собі так, як удавнину Сх. Церква прийняла, і як нині мають чотири Вселенські Патріярхи зо всіма своїми вірними по всій вселенній, і як тут давніше православні мали, до видрукування Феодоритового Слова в “Псалтирях з возслідуванням” московського друку, не буде трьома першими великими пальцями правої руки зображати на образ Святої, і одноістотної, і неподільної, і рівнопоклоняємої Тройці, але буде чинити це, Церкві неприємне, щоб поєднувати два малі пальці з пальцем великим, в чому виявляється нерівність Св. Тройці, і два великосередні витягуються, в яких два Сини, і два склади, за єрессю Несторія, або будуть інакше як зображати Хреста, — такого маємо, за Св. Отцями семи Вселенських Соборів і за Правилами інших Помісних, і за чотирьома

---

³¹ М. Макарій, т. XII ст. 192.

Вселенськими Патріярхами Східньої Церкви, цілком відлученими від Церкви, разом із писанням Феодоритовим, як і на п'ятім Соборі прокляли його фальшиві писання на Кирила, Архиепископа Олександрійського, і на Правдиву Віру, які йдуть за ересю Несторія, проклинаємо й ми".³²

Цю постанову всі підписали 2 червня 1656-го року. Усе головніше з цього Собору вміщене в "Скрижалі".

---

³² Там само, ст. 194-195.

ХІІ.

РОЗКОЛ І ЗАСУД ЙОГО СОБОРАМИ.

Виправлення помилок по Бого-службових книжках, а також виправлення помилкових церковних обрядів та звичаїв, а в тому й виправлення двоперстя на триперстя, які зробив Собор за Патріярха Никона, допровадили до великого заворушення в усій Московській Церкві. Проти Никонових реформ повстало багато противників, які дивилися на обряд, як на Догмат, а букву ставили вище самого Письма.

За двоперстя стояло багато і духовних, і світських, і воно стало символом боротьби тих, хто не признавав новин у Церкві. Цих запеклих ворогів реформ історія назвала старо-вірами чи старообрядцями, або розкольниками.

Московські старообрядці за XVII і XVIII віки виробили широку ідеологію двоперсного Хресного Знамення, виробили на основі пофальшованих писань давніх Отців. І міцно стояли за це своє двоперстя, готові й життя своє віддати за нього. Триперстя твердо звали ерессю, хоч це була явна неправда, бо двоперстя появилoся

в Московській Церкві тільки з початку XVI-го віку, — воно було новина.

Старообрядчий рух на Московщині незабаром став грізним явищем, бо провідники розколу запекло агітували за свою віру серед простого народу. І Церква скликала на розкольників окремого Собора, який розпочав свої діяння з лютого 1666-го року в Москві. Усіх розкольників засудили, багатьох з них покарали ув'язненням та висилкою.

А на закінченні Собор видав для Духовенства й мирян “Наставленіє благочинія церковного” (Наука церковного добропорядку). І в цім Наставленні навчав: Щоб усі творили на собі Знамення Хреста тільки трьома першими пальцями правої руки, “бо так мають віддавна всі християнські народи аж донині незмінно, як чинили Знака Хреста і батьки наші, і діди, і прадіди віддавна, один від одного приймаючи, і так хрестилися, як і тепер бачимо, що селяни хрестяться незмінно від давнього звичаю, — вони хрестяться трьома першими пальцями”.³³ А Священики мають благословляти народ т. зв. іменословним перстоскладанням (див. далі у II частині розділ XXXII).

Але на цьому справа триперсного Хресного Знамення не покінчилася,

---

³³ М. Макарій, том XII ст. 665-667.

— вона була перенесена і на Великий Московський Собор 1666-1667-го року, що зібрався на суд Патріярха Никона, і в якому брали першу участь східні Ієрархи, а з ними і з України Архиепископ Чернігівський Лазар Баранович.

Великий Собор засудив Никона, але виправдав усі його церковні реформи. Собор затвердив триперстя, а двоперстя засудив. Про Стоглавий Собор 1551-го року, який необережно поблагословив був двоперстя, тепер постановлено: “А щодо Собору, який був за царя Івана Васильовича і Московського Митрополита Макарія, що в книзі “Стоглав” написав про двоперстя нерозсудно, простотою й незнанням, і прокляв тих, хто не хреститься двома пальцями, безрозсудно й неправдиво, то ми, православні Патріярхи зо всім освяченим Собором ту неправедну й безрозсудну клятву розрішуємо (здіймаємо) й нищимо, і той Собор оголошуємо за не Собор, так, ніби він і не був. Бо Митрополит Макарій і всі, що були з ним, мудрили зо свого незнання, безрозсудно, як самі хотіли, не поглянувши в давні пергаментні книги, грецькі і слов’янські, і не порадившись з Вселенськими Патріярхами”.³⁴ Оцю постанову Великого Собору всі присутні затвер-

---

34 М. Макарій, том XII ст. 773.

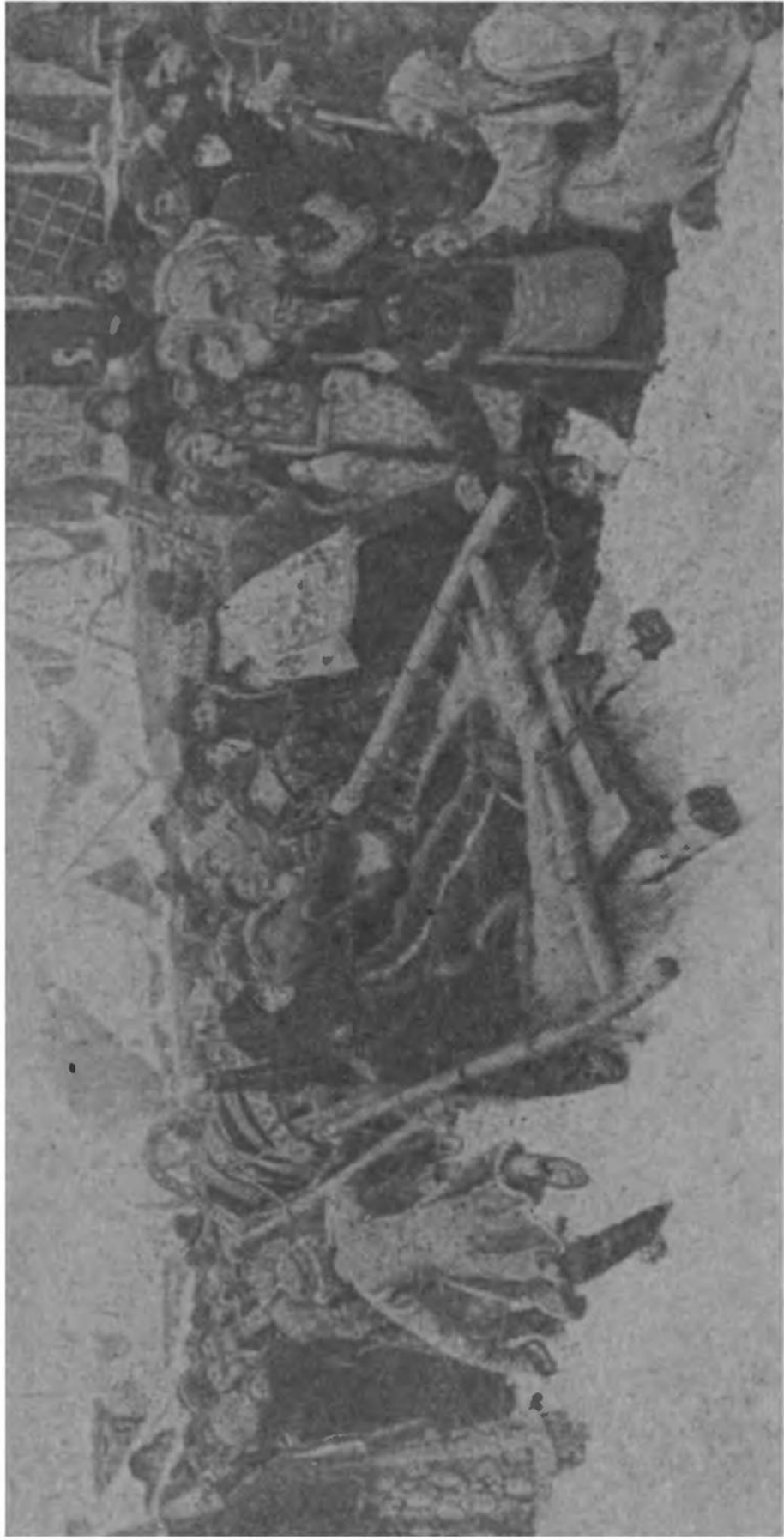
дили й підписали 13 травня 1667-го року, і поклали на вічний спомин в катедральній Успінській Церкві.

Великий Московський Собор 1667-го року навіки засудив двоперстя, а вернув триперстя, яке з того часу вживають усі православні по всій Вселенській Церкві.

Але розкольникки чи старовіри таки позосталися при своїому двоперсті, вперто тримаючись його й інших засуджених звичаїв та церковних обрядів. Вони багато терпіли за це, але фанатично стояли й стоять і тепер при своїх неправдивих звичаях та обрядах. Вони не зрозуміли науки Св. Апостола Павла, що “буква вбиває, а дух оживляє” (2 Кор. 3. 6).

Розколовчителем став відомий Протопоп Аввакум (Прокопович, 1610-1681), людина постільки фанатична, що його вигнала навіть своя парафія. Він фанатично виступав проти Никонових церковних реформ, і притягнув до себе багатьох прихильників. Укінці повів агітацію проти царя, за що й згинув 1. IV. 1681 р. разом зо своїми учнями.

Ученицею Аввакума була й відома бояриня Феодосія Морозова, яка фанатично стояла за старі церковні обряди, особливо за двоперстя. Прийняла монашество (стала Феодорою), і повила велику агітацію, за що й згинула року 1672-го у в'язниці.

Боярило Морозову везуть на заслання за двоперстя.

XIII.

“КОРОТКЕ ВІЯСНЕННЯ” ХРЕСНОГО ЗНАМЕННЯ.

(Як треба хреститися).

По Великому Соборі 1667-го року складене було “Краткое изъясненіе” цебто “Коротке вияснення”, як належить хреститися. Це вияснення заради того, що воно не було видрукувало, але воно вже видрукували при деяких церковних книгах, і з того часу воно незмінно передруковується аж дотепер.

Це “Коротке вияснення” повністю друкується при Служебних Псалтирях, а скорочено — на початку Часословів. Воно має дуже велике значення.

Подаю тут скорочений текст цього “Короткого вияснення”, який друкувався всі віки при Часословах як у Росії, так і в Україні, і по всіх православних країнах.

“Коротке вияснення, яке належить православному християнинові, — за

давнім Переданням Святих Апостолів і Святих Отців, — на зображення Зна́мення Святого Хреста на собі належить пальці своєї руки й які саме складати, якого малюнок друком подаємо тут, і як на собі його зображати”.

“Благочестивий і православний християнин повинен на Хресте Зна́мення отак складати пальці своєї руки. Перше треба йому поєднати перші три пальці своєї правиці, на Образ Святої Тройці, а саме: великий палець і два інші сусідні, і ними явно звіщається тієї Святої Тройці рівність Осіб, і поєднання, а також і незмішання”.

“І як у Святій Тройці нема Осіб першої й останньої, ані більшої й меншої, але три Особі цілі, співзавждисущі собі й рівні, так само і в тих трьох перших пальцях, рівно кінцями зложених, нема більшого ані меншого, але всі в ряду, нічого між собою не мають, щó б їх відділяло, вони рівні й поєднані один з одним, як це й на самих них бачимо”.

“І складені пальці кладемо: перше на нашому чолі, якого торкається горішній ріг Хреста; друге — на утробі (“чреві”) нашій, якої торкається долішній ріг Хреста; третє — на право-

му рам'ї, а четверте — на лівому, якими означаються поперечно простягнені кінці Хреста, на якому був розп'ятий за нас Господь наш Ісус Христос, що руки розпростер, і всі розсіяні по кінцях народи зібрав во єдино”.

“І ось так цим зображенням рівно поєднаних перших трьох пальців, як вище сказано, ми правдиво почитаємо й прославляємо неісповідимого силою Чесного Хреста”.

“Тому то твердо й незмінно держимося найдавнішого загальноприйнятого всецерковного Передання, — класти на собі Хресне Знамення поєднаними трьома першими пальцями, як це робить Православна Вселенська Східня Церква в Єрусалимі, і в Антіохії, і в Костянтинополі, і в усій Греції, і в Єгипті, і в Грузії, і в Росії, і на Афоні, і взагалі по всіх православних сторонах”.

“А хто бажає власними очима бачити безсумнівного давнього свідка, нехай іде у Святу Києво-Печерську Лавру в Печери до Святих Мощів Преподобного проскурника Спиридона, і побачить правицю його, яка й донині, більше 700 літ перебуває зложеною так, як він склав її триперсно (три перші пальці вкупі) для Хресного Знамення в час свого кінця”.

Оце офіційний церковний текст про триперсну форму Хресного Знамення, якого вживала і вживає тепер уся Вселенська Православна Церква. Див. про це ще й далі, ст. 90-94.

Як бачимо, історія нашого триперсного Хресного Знамення дуже довга й не все рівна, а на слов'янському Сході, в Церкві Московській, вона була навіть трагічною. Але за дальшого часу ніколи вже не підіймалося жодного питання про Хресне Знамення, тільки вивчення його значення ставало все ширшим та глибшим.

До цього й переходимо тепер.

ЧАСТИНА ДРУГА:
БОГОСЛОВСЬКЕ ВІЯСНЕННЯ
ТРИПЕРСНОГО ХРЕСНОГО ЗНАМЕННЯ.

XIV

ХРЕСТ ДО ХРИСТІЯНСЬКОГО ЧАСУ.

У давніх народів хрест для різних цілей існує з дуже давнього часу, з часу ще передхристиянського. Як оруддя смерти, хрест так само знаний ще з передхристиянського часу, а найбільшого поширення такий хрест досяг у римлян, які обернули його в оруддя смертної кари для рабів.¹

З дуже давнього часу хреста стали почитати, і то сталося з різних причин; так, знаємо, що хреста почитали єгиптяни, халдеї, фінікіяни, асиріяни, індуси, ацтеки, почасти етруски, кельти й інші². Дослідники особливо підкреслюють вірування єгиптян, у яких сильно почитався

---

¹ Докладніше див. мою працю: "Трираменний Хрест", Вінніпег, 1951 р., ст. 9-11.

² Про дохристиянського Хреста див. Ан-сот: Почитаніє креста язычниками, жившими до Рождества Христова. Варшава, 1902 р., переклав Прот. А. Ковальницький. — Див. ще: В. Н. Ильинъ: Основные вопросы символики Креста Господня, 1928 р., ст. 130-133. — Див. ще Н. Барсовъ: Крестъ Ісуса Христа, Енцикл. словник Брокгауза, півтом 32 ст. 654-658.

трикінцевий хрест (у формі гебрейської букви Тау), — він у них був символом щастя. Можливо, що християни копти наслідували власне від єгиптян свого хреста, і взагалі єгипетського хреста християни стали ставити на гробницях померлих, як символ загробного життя.

Дослідники підкреслюють, що долішня частина стіни (цоколь) індійського храму (пагоди) Angkoz Wat прикрашена хрестами. Так само прикрашений хрестами давній ацтецький храм³. З Індії походить і т. зв. “свастика” чи “гамовий хрест” (чотири поєднаних кінцями грецькі букви гамма). Проф. В. Ільїн пише: “Сербі ще й тепер приносять до Церкви хліб з Хрестами в формі свастики”⁴.

Учений дослідник Шліман взагалі твердить: “Хрест за кілька тисяч літ до Різдва Христового був релігійним символом великої поваги у перших предків арійського племені”⁵.

Знаємо, що в Великій Греції ще до часу Христа хреста часто вживали, як декоративну прикрасу на керамічних виробках; крім цього, давні греки носили хреста на грудях, як амулета. Д-р Міллер твердить, що хреста вжи-

---

³ В. Ільїн, ст. 132.

⁴ Там само, ст. 132.

⁵ Там само ст. 132.

вали вдавнину головним чином як талісмана або герба ⁶.

Із усього цього ясно, що Хрест у християн появився дуже рано, а деякі дослідники виводять початкового християнського Хреста з початкової букви імені Христос, цебто з букви Х. Як знаємо, початковий грецький Хрест був чотирикінцевий з двох рівних ліній: +, і він визначав вічність Бога.

У цьому відношенні великої уваги заслуговує те, що Сам Ісус Христос уживав слово “Хрест” у переносному символічному значенні: “терпіння”, “тягар”. Напр.: “Хто не візьме свого Хреста і не піде за Мною слідом, той Мене недостойний” (Мат. 10. 38, Мр. 8. 34, Лк. 9. 23). А це свідчить, що поняття Хреста давно вже існувало, що навіть стало символічним, і Христос уживає його з пошаною, і почитання й несення Хреста поставив нам Заповіддю.

І тому слушно твердить учений богослов, що споконвічність Сина Божого свідчить і про споконвічність Чесного Хреста.⁷ Цебто, віковічність постанови Св. Тройці про Викуплення світу свідчить і про віковічність Хреста.

Року 325-го візантійський імпера-

---

⁶ Там само ст. 132.

⁷ В. Ільїн, там само, ст. 129.

тор Костянтин Великий заборонив уживати хреста за оруддя смертної кари, і почитання Хреста в Християнській Вірі далі розвивалося нормально.

XV.

СТАРОЗАВІТНІ ПРООБРАЗИ ПРО ХРЕСТА.

Сила й значення Хреста такі великі, що він став одною з основ нашої Христової Віри. Почитання Хреста стародавнє, але християнське почитання почалося тільки в Церкві Христовій.

У Старому Заповіті є чимало випадків, які наша Церква сприймає й вивчає, як прообрази (передвісники, пророцтва) пізнішого Християнського Хреста.

Я подам тут коротенько про найголовніші старозавітні хресні прообрази.

1. Коли Яків чи Ізраїль, батько Йосипа, занедужав, то Йосип привів йому двох своїх синів, первородного Манасію та другого Єфрема, щоб він поблагословив їх. Про це розповідає Книга Буття 48. 13-14 так: "І Йосип узяв їх обох, — Єфрема своєю правою від лівиці Ізраїля, а Манасію своєю лівою від правиці Ізраїля, та й до нього підвів. І простяг Ізраїль праву свою та й поклав на голову Єфрема, — а він молодший, а ліву свою на голову Манасії. Він с хрестив свої руки, бо Манасія —

перворідний”. І хоч Йосип вказав батькові на помилку, Ізраїль не змінив свого благословення (вірші 17-20).

Як поклав Яків руки свої, про це перекладачі Біблії різно подають. Церковнослов'янська Біблія, за грецькою, дає: “перемінив руці”. У гебрейському оригіналі маємо: *sikkel et-jadav*. Слово *sikkel* дуже важливе для нас, і славний гебреїст Гезеніус приймає його: “схрестив”. Це перша дуже давня згадка про Хреста в Біблії.

І вся святоотцівська література, а за нею й література богослужбова прийняли це місце за прообраз (процтво) про майбутнього Хреста.

Так, Пісня 6, Тропарі 1 і 2 на Утрені Воздвиження Чесного Хреста навчають: “Старістю згорблений і недугою обтяжений, випрямився Яків, коли на в х р е с т руки поклав, являючи силу живоносного Хреста, бо розп'ятий на ньому Бог старість закону, тінню покритого, відновив і душогубну недугу омани прогнав”.

“Поклавши на в х р е с т руки на голову онуків, Божественний Ізраїль показав, що найдавніша слава належить підзаконним людям. І коли завважили йому помилку, він не змінив Життяносного Образа, бо стануть вище люди Христові, Божі, — казав він, — новоутверджені й Хрестом спасені”.

На Службі Чесному Хрестові, на Вечірні, на Стиховні читаємо: “Провіщаючи Хрест Твій, Христе, Патріярх Яків, даючи Благословення онукам своїм, хрестовидно на головах їх руки свої склав”.

2. Коли ізраїльтяни виходили з Єгипту, Господь наказав Мойсеєві переходити Червоне море. “А ти підними свою палицю й простягни руку свою на море, і розітни його... І простяг Мойсей руку свою на море... і розступилася вода...” А по всьому: “Простягни свою руку на море, і нехай вернеться вода на єгиптян...” (Вихід, 14. 16, 21, 26-27).

Канон Воздвиженню, Пісня 1, Ірмос вивяснює це так: “Хреста знаменуючи, Мойсей просто жезлом море пересік для пішоходця Ізраїля, а вдаривши впоперек, знову його з’єднав, і фараона з колесницями потопив, відзначивши непереможну Зброю” (цебто чесного Хреста).

3. Коли Мойсей повів ізраїльтян пустиннею, то три дні вони не знаходили води. І прийшли вони до Мара, але вода там була гірка. “І став народ ремствувати на Мойсея, говорячи: “Що ми будемо пити?” І взивав Мойсей до Господа. І показав йому Господь Дерево, а він кинув його до води, — і стала вода та солодка!” (Вихід 15. 23-25).

Цю чудесну подію Пісня 4 Канона Воздвиженню так пояснює: “Гірку воду колись Мойсей у пустині Деревом змінив на погожу, провіщаючи зміну Хрестом язичників до життя небесного”.

4. Мідний Змій у пустині (Числа 21. 6-9) провіщав про Хреста. Коли ізраїльтяни сильно ремствували на Мойсея, то “послав Господь на того народа зміїв сарафів, і вони кусали народ. І померло багато народу з Ізраїля”. Коли народ покався, то “промовив Господь до Мойсея: “Зроби собі сарафа, і вистав його на знамено. І станеться, — кожен покусаний, як погляне на нього, то буде жити”. І так і було.

Канон Воздвиженню, Тропар Пісні 1-ої так це вяснює: “Поклав Мойсей на стовпі ліки на спасіння від отруйного й смертельного жаління, і до Дерева, що було образом Хреста, змія прив'язав, що на землі плазував, посоромивши його підступ лукавий”.

5. Коли євреї виходили з Єгипту, то переходили через землю амалекитян, і вони напали на євреїв (Вихід 17. 8-16). “І сталося, коли Мойсей підіймав свої руки, то перемагав Ізраїль, а коли руки його опускались, то перемагав Амалек. І руки Мойсея стали тяжкі. І взяли вони каменя, і покладали під ним. І сів він на ньому, а Аарон та Хур підтримували руки

Йому, один із цього боку, а один із того. І були його руки певні аж до заходу сонця. І переміг Ісус (Навин) Амалека й народ його вістрям меча” (Вихід 17. 11-13).

Між амалекитянами й євреями була вікова ворожнеча, тому Амалек став символом зла й нечистої сили. Укінці, року 722 до Христа євреї знищили амалекитян.

Мойсей з розпростертими руками провіщав Хреста. І Тропар 1-ої Пісні Канону на Воздвиження вияснює це так: “Образ пречесних страждань собою самим Мойсей з давніх-давен провістив, коли стояв серед Священників, бо, назнаменавши Хреста руками простертими, він перемогу мав і владу гнобителя Амалика знищив”.

Про це говорить і Тропар на Вечірні Служби Чесному Хрестові: чесного Хреста “Мойсей удавнину собою провістив нам, подолавши Амалика”.

6. З найдавнішого часу вірш 1 Псалма 109 вважається пророцтвом про чесного Хреста Христового: “Промовив Господь Господеві Моєму: Сядь праворуч Мене, доки не покладу я Твоїх ворогів за підніжка ногам Твоїм!” Це пророцтво Пророка Давида про Хреста, пор. ще: Мт. 22. 44, Мр. 12. 36, Лк. 20. 43, Дії 2. 35, Євр. 1. 13, — цей пророцький Давидів вірш став дуже популярним.

Церковні Піснопіння повно вияснюють це пророцтво. Так, Сідальний на Утрені Воздвиження: “Сьогодні слово пророче справдилося, — ось бо ми поклоняємось тому місцю, де стояли ноги Твої, Господи, і придбавши Дерево спасіння, визволяємось від пристрастів гріховних”.

А Тропар Вечірні на Службі Чесному Хрестові вияснює: “Тому, що нам Давид цар заповідав поклонятися, як підніжжю Твойому, Чесному Хресту Твойому, Христе, сьогодні ми, грішні, кланяємось...”

Оце найголовніші шість старозавітніх прообразів про Чесного Хреста. Але церковні Піснопіння подають ще інші.

1. Книга Пророка Даниїла 14. 31-32 розповідає, що Даниїл знаходився шість день серед голодних левів, і вони його не ззіли. Це чудо Пісня 8-ма Канону 4-го голосу вияснює: “Як Даниїл руки розпростер, то тим закрит пашу левів у рові”. Бо розпростерті руки знаменували Хреста.

2. Так само Ірмос 6-ї Пісні на Воздвиження вияснює чудо триденного пробування Пророка Йони в утробі китовій (Йона 2. 1): “Йона в утробі водяного звіря, хрестовидно руки розпростерши, страждання Христові явно провістив”.

3. Чудо, що розцвіло жезло Ааронове (Числа 17. 8) Богослужбові Піс-

нопіння так само пояснюють, хоч і здалека, прообразом Хреста. Так, Ірмос 3-ої Пісні Канону на Воздвиження подає: “Жезло Ааронове, як Образ Тайни, являється, бо розцвівши, воно провістило Священика. У неплодній же раніш Церкві нині розцвіло Дерево Хреста для слави Її й ствердження”.

Оце дев'ять прообразів (пророцтв), які подає нам про Хреста Старий Заповіт. Богослужбові Піснопіння з найдавнішого часу глибоко їх вяснили, бо почитання Хреста — це основа Християнства.

Це головні прообрази, але є ще й деякі другорядні, напр. про Христову Печать у “Пісні над Піснями”; див. розділ XVI.

XVI.

ХРЕСНЕ ЗНАМЕННЯ — ЦЕ ПРАВОСЛАВНЕ ІСПОВІДАННЯ ВІРИ В ХРИСТА

Хресне Зна́мення існує від самого початку Церкви Христової, і з того часу сильно поєдналося з самим Християнством. Ще на початку Віри Христової всі ті, що визнавали Христа, всі вони мали загального спільного Знака своєї приналежності до Віри Христової, — це було Хресне Зна́мення, і таким воно позосталося й до нині.

Хресне Знамення — це найперше видимий знак, що ми християни. Це той зовнішній Знак, по якому кожен пізнає християнина. Це Знак, яким ми відкрито й сміло ісповідуємо Христа, як Бога перед усіма не християнами.

Ісус Христос вимагає від кожного віруючого не тільки Віри в Нього, як у Сина Божого, але й сміливого ісповідання (визнання) цього перед людьми. Він сказав: “Кожного, хто Мене ісповідує перед людьми, того перед Небесним Отцем Моїм визнаю й Я. Хто ж Мене відцурається перед людьми, того й Я відцураюся перед Небесним Отцем Моїм” (Матвія 10. 32-33).

Це надзвичайно важлива Заповідь Господня: треба не тільки вірувати, але й ісповідувати свою Віру, цебто визнавати її відкрито перед людьми. А хто цього не робить, той не християнин.

І на цій Заповіді Божій і виросло значення Хресного Знамення. Ще Апостоли навчали вірних класти на собі Знака Хреста, і тим публічно показувати, що ми християни, цебто, що ми віруємо в Ісуса Христа, як нашого Господа, і віруємо в велику силу Його хресної муки, якою Він спас усе людство. Це величний Догмат Випкуплення.

Кладучи на собі Хресне Знамення, ми тим відкрито перед усіма свідчимо, що ми віруємо в те спасіння, яке приніс нам Ісус Христос Своїм розп'яттям на Хресті.

І в цьому — величезне значення Знака Хреста. І хто того не робить, хто його не кладе на собі, хто в його не вірує, той хрестоборець, сектант, цебто той не повно вірує в Ісуса Христа, той соромиться перед людьми визнати Христа за Бога, — такого Ісус не визнає перед Отцем Своїм.

Хресне Знамення Святі Отці Церкви здавна звать Печаттю Христовою, тією Печаттю, про яку читаємо в "Пісні над Піснями" (8. 6): "Поклади

мене, як печать на серці, і як печать на рамені своїм”. Св. Амвросій Медіоланський чи Миланський (340-397) так вияснює це місце: “Печать Христова на чолі, печать на серці, печать на раменах, — на чолі, щоб ми завжди ісповідували Його; на серці, щоб ми завжди Його любили, а на раменах — щоб ми завжди чинили тільки добро, щоб служили Йому, Господу нашому, і що ми хресний тягар будемо носити на раменах своїх”.

Ось так Хресне Зна́мення виявляє нашу любов до Бога, першу й найбільшу Заповідь у Законі. І Амвросій Миланський, таким чином, уже в Старому Заповіті Знаходить пророцтва про Хресне Зна́мення.

XVII.

ХРЕСНЕ ЗНАМЕННЯ — ЦЕ ОБРАЗНИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ СИМВОЛ ВІРИ.

З бігом часу Хресне Зна́мення набувало собі все більшої сили, все глибшого значення. Святі Отці віддавали Православній Христовій Вірі все своє життя, всі свої сили, а також і все своє знання, тому й рано повно вияснили, що саме визначає Хресне Знамення.

І Святі Отці й Учителі Всесвітні навчають, що Хресне Зна́мення символічно визначає всю Христову Віру, все Православ'є. Хресний Знак — це наш православний Символ Віри, бо ним коротко подається вся головна християнська наука. Св. Іван Дамаскин († 745) навчає: “Хресне Зна́мення — це символ Хреста”, цебто, це коротке символічне виявлення всієї християнської науки про Викуплення світу Хрестом нашого Господа.

Отже, Хресне Зна́мення коротко пригадує нам усе головне, що ми повинні знати про Ісуса Христа, пригадує нам найперші й найголовніші Догмати Православної Віри. Ті Догмати, які повинен знати кожен православний.

На жаль, не всі докладно знають, чого саме навчає Хресне Зна́мення, але всі це знати повинні. Символічне значення Хресного Знака дуже широке й глибоке, але я вясню це тут хоч коротко. Як безмірна велич Догмату Боговтілення й спасіння світу Хрестом, таке безмірне значення й Його символічного Знака, — Хресного Зна́мення.

XVIII.

ПЕРСТОЗЛОЖЕННЯ.

Як я вже вияснював вище, у Православії дуже рано повстало триперстя, цебто складання трьох перших пальців правої руки для Хресного Знамення. Складання перстів чи пальців для Хресного Знака зветься “перстозложення”.

Те чи інше перстозложення має велике богословське значення, бо воно визначає Догмати (цебто непохитні правди) нашої Віри. Найголовніші Догмати Христової Віри маємо три:

1. Догмат про Святу Тройцю: Бог Єдиний, але Він виявляється в трьох Особах, — Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий. Три Особі, але Вони поєднані в Одне.

2. Догмат про Втілення (Вочеловічення) Сина Божого. Щоб спасти людство від перворідного гріху, Син Божий на землю зійшов, народився від Діви Марії й став Людиною, не перестаючи бути Богом. Таким чином Ісус Христос має дві Істоти, — Божу й людську, цебто Він є Богочоловік.

3. Ось ці два найважливіші Догмати найперше й показує наше православ-

не перстозложення. А до цього додається й третій Догмат: Своїм розп'яттям Ісус Христос викупив увесь світ від первородного гріху, а це — Догмат Викуплення, Тайна спасіння всього світу.

Отже, наше православне перстозложення нагадує всім нам про найбільші Догмати нашої Віри: Догмат Святої Тройці, Догмат Втілення (Богочоловічство) і Догмат Викуплення. Ці три Догмати — основа Християнства.

Ось таке величне символічне значення Хресного Знака, — він не тільки зовнішній Знак нашої приналежності до Христа, але він також формою перстозложення нагадує нам усю нашу Віру Христову, він — образний наш Символ Віри. Як бачимо, у такому ніби маленькому Знакові Церква й Святі Отці вмістили величезне значення, яке насилу обіймає людський розум! Те, що подає нам Символ Віри словами, те саме подає нам і малюнок (зображення) Хресного Знамення.

І в цьому сила нашого Хресного Знамення, і в цьому й потреба його.

ХІХ.

ТРИПЕРСТЯ НАГАДУЄ НАМ ПРО СВЯТУ ТРОЙЦЮ.

Ми, православні, хрестимось тільки правою рукою, правицею (по-церковнослов'янськи — десницею). Для цього складаємо докупи три перші пальці нашої правиці, так, як це зазначено вище, у розділі XIII на малюнкові. Ці докупи зложені перші три пальці (великий, вказівний і середній) вказують чи символізують найголовніший наш Догмат, — Догмат про Святу Тройцю. Перші три пальці найважливіші в руці, — і вони визначають і найважливіший Догмат нашої Віри.

Гарно вияснює це наш богослов кінця XVI-го віку, Степан Зизаній у своєму “Катихизисі”⁸: Перстозложенням перших трьох пальців ми показуємо “Святую Тройцю: Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий. Не три Боги, а один Бог у Тройці. Розділю-

---

⁸ Короткий “Катихизис” Степана Зизанія вийшов друком у Вільні 1596 р., а повний видрукуваний був у Москві 1627-го року, але з багатьма змінами (на місцеве московське).

ється тільки Іменами й Особами, а Божество одне. Отець не народжений, а Син народжений, але не створений. Дух же Святий не народжений, але походить від Отця. Усім трьом Особам однакова сила, однакова честь, однакове поклоніння від усього створеного, від Анголів і людей. Отака наука про три пальці” 9.

Святу Тройцю нагадує й те, що ми звичайно хрестимось три рази.

Три перших пальці для Хресного Знамення треба складати вкупі, щоб вони конче були одне ціле, — це визначає Єдине Божество, хоч і в трьох Особах.

Три перші пальці мають бути зложені всі рівно, щоб який палець не виступав (для цього великий палець витягується, а два дальші трошки згинаються), — це визначає, що всі три Особі Святої Тройці рівні і в віці, і в честі. Тройця завждисущна, передвічна, одночасна.

Три пальці складаємо один коло одного, — бо й Тройця неподільна, три Особі еднаються в одне Божество.

Але три пальці все таки окремі, не зрослися один з одним, — бо й Свята Тройця не злитна, хоч і одне Божество.

---

9 Рукописний Збірник XVIII ст. з моєї Бібліотеки, ч. 28. Лист 1216-122.

Ось таким чином зложенням трьох перших пальців для Хресного Знамення ми нагадуємо собі Костянтиннопольський Символ Віри II Вселенського Собору 381-го року: “Вірую в Єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця Неба й землі, і всього видімого й невидимого”.

“І в Єдиного Господа Ісуса Христа Сина Божого, Єдинорóдного, що від Отця рождéнний перше всіх віків, — Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного, рождéнного, не сотворенного, одноістотного Отцю, через Якого все сталося”.

“І в Духа Святого, Господа, Живо-творящого, що від Отця походить, що Йому з Отцем і Сином однакове поклоніння й однакова слава, що го-вóрив через Пророків”.

Оце все символічно показує нам зложення трьох перших пальців у рівне триперстя.

Яке воно глибоке, це триперстя!

XX.

ДВА ОСТАННІ ПАЛЬЦІ ВИЗНАЧАЮТЬ БОГОЧОЛОВІЦТВО.

Другий великий і основний Догмат Христової Віри — це Догмат Богочоловіцтва або Догмат Втілення. Перша людина, Адам, зламав Божу Заповідь, і через це і сам упав у гріх, і повстале від нього людство ввів у нього. Щоб спасти світ від цього гріху, Син Божий зійшов з Неба на землю, народився від Діви Марії і стався повною людиною, крім гріху. І через Тайну Боговтілення людина була спасена, повернута до Бога, їй дана можливість обоження, а смерть знищена.

Ось цього великого Догмата в перстозложенні для Хресного Знака ми зазначаємо двома останніми пальцями, які пригинаємо до долоні. Ці два пальці визначають дві Істоти (Природі) в Ісусі Христі, — Божеську й людську. Цебто, що Ісус Христос, зійшовши на землю, став людиною, не перестаючи бути Богом.

У “Катихизисі” Степана Зизанія читаємо про це таке вяснення: “А два останні пальці треба мати прихилені (до долоні) і не простягнені, і це ви-

значає таке. Це дві Істоті Христові, Божество і чоловічество. Бог по Божеству, а чоловік по Вчоловіченню, і в обох — совершенний. Верхнім пальцем (четвертим) показуємо Божество, а долішнім (п'ятим) чоловічество. Бо Ісус Христос зійшов від Вишніх (з Неба) і спас долішніх (земних). Зігнуття ж цих пальців показує: Нахилив Небеса, і на землю зійшов ради нашого спасіння”.¹⁰

І ці два пальці, як бачимо, нагадують нам великого Догмата Боговтілення, Догмата, якого ухвалили на IV Вселенському Соборі у м. Халкидоні 451-го року 630 Святих Отців. Цей Собор ухвалив Догмата ісповідувати “Сина Божого, Господа нашого Ісуса Христа, совершенного в Божестві і совершенного в чоловічості, істинного чоловіка, з душі й тіла, Одноістотного Отцю по Божеству, і Одноістотного нам по чоловічеству, усім подібного до нас, крім гріху. Він народився перше віків від Отця по Божеству, а в останні дні ради нас і ради нашого спасіння від Діви Марії Богородиці, по чоловічеству. Ісповідувати єдиного Христа, Сина, Господа, Єдинородного, в двох Істотах незлитно, незмінно, неподільно, нерозлучно познаного”.

---

¹⁰ Той же рукописний Збірник XVIII ст., лист 122. З Архіву М. Іларіона, ч. 28.

Отже, Ісус Христос, як Богочоловік, має дві Істоти, Божу й людську, і ці дві Істоти є в Ньому “незлитно, незмінно, неподільно й нерозлучно”. І власне ці якості Богочоловіцтва дуже добре й образно вияснюються двома до долоні пригнутими пальцями.

Догмат Богочоловіцтва пов'язаний з Догматом Викуплення, і це ми ісповідуємо в нашому Символі Віри про Ісуса Христа: “Він ради нас, людей, і ради нашого спасіння з Неба зійшов, і тіло прийняв від Духа Святого й Марії Діви, і стався людиною. Розп'ятий же був Він за нас при Понтії Пилаті, і страждав, і був похований. І в третій день воскрес за Писанням”. І спас увесь світ від первородного гріху.

Отаке глибоке значення двох до долоні зігнутих пальців!

XXI

ХРЕСНИМ ЗНАМЕННЯМ МИ ЗАВЖДИ НА- ГАДУЄМО СОБІ ПРО РОЗП'ЯТОГО ІСУСА ХРИСТА.

Хресне Знамення нагадує нам про великого Догмата Викуплення світу, — що Ісус Христос Своїм розп'яттям на Хресті визволив нас від гріху перворідного. Хрест приніс світові повне спасіння, тому саме нагадування про нього радісне правдивим християнам.

І власне через це Хресне Знамення п'єдналося з Молитвою, — коли молимося, то Молитву починаємо й кінчаємо Знаком Хреста (потрійним). Воно дає нам змогу завжди коротко помолитися: покласти на собі Знака Хреста й проказати коротеньку Молитву до Ісуса Христа: “Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене, грішного!”

Апостол Павло часто навчав завжди пам'ятати про Ісуса Христа, і то Розп'ятого. Він пише: “Я надумавсь нічого між вами не знати, крім Ісуса Христа, і Того розп'ятого” (1 Кор. 2. 2). А щоб завжди пам'ятати про Розп'ятого, для цього й уживаємо Знака Хреста.

І Хресне Знамення своєю простою й легкістю дає нам повну змогу завжди помолитися, завжди згадати про Розп'ятого. Воно нагадує нам про наше викуплення, — що Хрест став нам джерелом спасіння, коли Ісус Христос зволив прийняти Розп'яття на Хресті й умерти ради нас.

І через Хресне Знамення ми неперестанно живемо в Бозі, Спасителі нашім, бо завжди виявляємо ним нашу повну Віру в Розп'ятого, гарячу любов до Нього та щиру надію на спасіння Хрестом.

Хто не визнає Хресного Знамення, як сектанти, вони тим самим відкидають Заповідь Апостола жити з Розп'ятим. Сектанти хрестоборці твердять, буцім то Хрест — це знак сорому, бо був оруддям смертної кари. Таке говорилося вже й за Апостолів, і Апостол Павло (1 Кор. 1. 23-25) рішуче заявляє: “Ми проповідуємо Христа розп'ятого, — для юдеїв спокусу, а для греків безумство, а для самих покликаних юдеїв та греків — Христа, Божу силу та Божу мудрість. Бо Боже й немудре — розумніше воно від людського”.

Отже, як бачимо, в православнім перстозложенні маємо надзвичайно глибоку науку про основні Догмати нашої Віри, і ми Хресним Знаменням нагадуємо собі про них. Нагадуємо

часто, як радить Апостол, і через це завжди живемо в Бозі.

Учений богослов отак окреслює Хресне Знамення: “Осінення себе Хресним Знаменням є явлення, чи краще — явленність на собі і в собі Триособового Образа Божого, правдиве вимовлення сотворінням Імени Божого “тричі світлого Світла” через двічі світле Світло двоістотного одноособового Богочоловіка”.*

---

* В. Н. Ильинъ: Основные вопросы символики Креста Господнего, “Православная Мысль” т. I ст. 125, Париж, 1928 р.

XXII.

**ХРЕСНИМ ЗНАМЕННЯМ МИ ПОКАЗУЄМО
ТАКОЖ СВОЮ НАДІЮ НА БОГА Й
ЛЮБОВ ДО НЬОГО.**

Значення Хресного Знамення надзвичайно широке, — ним виявляється вся християнська наука, у ньому міститься коротенько весь православний катихизис.

Хресне Знамення коротко передає, образно (символічно) показує науку про Віру, Надію й Любов, цебто про все найголовніше в Християнській Вірі. Яку науку Віри показує Хресний Знак, про це я вже вище розповів, а тепер коротенько скажу про Надію й Любов.

Хресне Знамення визначає, крім науки про Віру, також і Надію, — це символ (знак) християнської Надії. Свої надії ми покладаємо в Молитви, — гаряче молимося, і надіємося, що Господь вислухає їх. А щоб підперти нашу Молитву, ми завжди й конче починаємо її тим, що кладемо на себе Хресне Знамення, цебто хрестимось (три рази). Що це значить, — починати Молитву потрійним Хресним Знаменням? Це значить, що ми силу

Молитви ще побільшуємо хресними заслугами Розп'ятого Ісуса Христа, — наукою про Тайну Викуплення. Господь нам обіцяв: “Поправді, поправді кажу вам: Чого тільки попросите ви від Отця в Моє ймення, — Він дасть вам” (Ів. 16. 23). І власне цю велику християнську Надію ми поєднуємо до Хресного Знамення, згадуємо про Розп'ятого, і тому ним починаємо кожну свою Молитву, кожне своє діло, їду, пиття, подорож і т. ін., — хресні заслуги Розп'ятого допоможуть нам, і в це кладемо ми Надію свою.

Цебтq, Хресний Знак — це наше гаряче уповання, наша повна Надія, що Господь допоможе нам. Надія повна, бо сполучена з Вірою, особливо з Вірою в Викуплення світу Хрестом.

Хресним Знаменням ми показуємо й любов свою. Апостол Павло каже (Ефес. 3. 14-19): “Для того схиляю коліна свої перед Отцем..., щоб ви змогли зрозуміти зо всіма Святими, щó то ширина, і довжина, і глибина, і вишина, і пізнати Христову любов, яка перевищує розум, щоб були наповнені всякою повнотою Божою”. Ось тому Хресним Знаменням ми показуємо великість Божої любови до нас, а нашої до Нього: показуємо вишину й глибину любови, коли кладемо зложені пальці на чоло й

груди, а довжину й ширину, — коли, кладемо на рамена.

А з нашої любови до Бога випливає й наша любов до своїх ближніх.

Наша любов до Бога повинна бути така: “Люби Господа Бога свого усім серцем своїм, і всією душею своєю, і всім своїм розумом, і з цілої сили своєї!” (Мр. 12. 30). І цю любов до Бога ми й виявляємо образно (символічно) Хресним Знаменням. Коли кладемо Знамення на чолі, то цим показуємо, що всі свої думки ми присвячуємо Господеві, і що ми “любимо Бога всім своїм розумом”. Кладучи Знамення на груди, цим підкреслюємо, що “любимо Господа усім серцем своїм, і всією душею своєю”, цебто присвячуємо Йому всі свої чуття та всі свої бажання. Нарешті, кладучи Хресне Знамення на раменах (плечах) своїх, показуємо, що “любимо Господа з цілої сили своєї”, цебто, що присвячуємо Богові всі діла свої.

Таким чином, як бачимо, Хресне Знамення виявляє нашу православну Віру, Надію й Любов. Як бачимо, — це значення надзвичайно широке й надзвичайно глибоке, — бо це вся християнська наука. Двадцятивікове церковне Передання творило значення Хресного Знамення, і воно ж створило й глибоку науку про нього. І справді, це найсильніший і найспра-

ведливіший Знак нашої Віри, Надії й Любови, символічний знак усього нашого спасіння, — наш образний Символ Віри.

І тільки людина без повної Віри в Ісуса Христа, людина, яка не визнає й священних Ікон, тільки хрестоборці, сектанти можуть не визнавати сили Хресного Знамення, яким ми постійно й завжди пов'язані з Розп'ятим, і виявляємо Йому всю нашу Любов, і кладемо на одного Нього всі наші Надії, і в одного Нього вся наша Віра.

Ікона образно показує нам друзів Божих і їх діла, якими вони заслужили Благодать Божу, а Хресне Знамення образно показує й виявляє всю нашу християнську науку Віри. Таким чином Хресне Знамення пов'язане з чесним Хрестом, і осв'яченими Іконами. Почитання їх затвердив VII Вселенський Собор своїм Догматом про Іконопочитання.

XXIII.

ЯК ТРЕБА ХРЕСТИТИСЯ.

З глибокої давнини, ще з апостольського часу виробилася наша форма Хресного Зна́мення, і через церковне Передання дійшло незмінним аж донині. Коротко опишу тепер, як саме повинно хреститися, щобто опишу форму православного Хресного Знамення. Дивись іще вище розділ XIII, ст. 53-56.

Найперше, — хрестимось тільки правою рукою, ніколи лівою. У церковному житті “п р а в е” завжди важливіше за ліве; та те саме і в житті світському. По Вознесенні Своїм Ісус Христос сів по правиці Отця, як читаємо в нашому Символі Віри: “І вознісся на Небеса́, і сидить п р а в о́ р у ч Отця”. Коли Господь буде судити світ, то “поставить вівці (праведних) п р а в о р у ч Себе, а козлята (грішних) — ліворуч” (Матвія 25. 33).

Коли хочемо належно перехреститися, чи, по-богословськи кажучи, покласти на себе Хресне Зна́мення (або: осініти себе Хресним Зна́менням), то належно складені пальці кладемо на ч о л о. Це початок Хресного Знака, а визначає він наше прохання, щоб Господь освятив наш ро-

зум та наші думки. Чоло — найважливіша частина тіла нашого, бо містить у собі духовий центр нашої істоти, тому й починаємо Хресне Знамення з чола. Це горішній край Хреста.

Далі зазначаємо долішній край Хреста, цебто кладемо триперстя на груди (живіт), — цим ми благаємо Господа освятити наше серце й наші чуття. У стародавній книзі “Народовѣщаніє” читаємо: “Коли кладемо руку нижче грудей, то маємо думати, як Син Божий стався чоловіком в утробі Пресвятої Діви”.¹¹

По цьому кладемо триперстя на праве р а м е н о (плече), і, накінець, на ліве. Це визначає наше прохання, щоб Господь освятив наші сили, щоб освятив нашу працю. Цим ми зазначаємо правий і лівий кінці Хреста.

Таким чином ми зобразили на собі повного Хреста, а саме:

---

¹¹ “Народовѣщаніє” 1768 р. ст. 19, видання Почаївської Лаври. Архів М. Іларіона ч. 20.

На цьому Хресний Знак закінчений. Часом буває, що хрестяться так, що відривають руку з лівого плеча і ще раз кладуть її на живіт. Це цілком зайвий і непотрібний додаток, у Православній Церкві не знаний і не прийнятий.

Закінчивши Хресне Знамення, конче схиляємо свою голову, на знак покори перед Господом, — робимо малий поклін.

Докладно й добре описує значення чотирикратного покладення пальців руки на себе Стефан Зизаній у своєму “Катихизисі”:

“Коли пальці кладемо на чоло, то це показує, що Отець є початок усього Божества, і від Нього перше віку Син народився, Який в останній час прихилив Небеса й зійшов на землю, і став чоловіком”.

“А коли кладемо на живіт, то це показує безсіменне зачаття Його осіненням Святого Духа в пречистій утробі Пресвятої Діви Богоматері, від Якої Він народився, і на землі з людьми жив, тілом постраждав, Безгрішний, за наші гріхи, і був похований, і третього дня воскрес, і вивів з аду душі праведних, що там перебували. Оце показує покладення правої руки на чоло голови своєї і на живіт”.

“А коли кладемо пальці на праве плече, то це двоє показує. Перше,

що Христос вознісся на Небеса й сів по правиці Бога Отця. А друге показує, що в День Судний поставить Господь праведних праворуч Себе, а грішних ліворуч. Оце показує покладення пальців від правого на ліве плече. Показує ще й третє, — що праведники будуть судити грішників, про що ясно навчає нас Божественний Апостол, кажучи: “Святі мають світ судити”. І ще каже: “Хіба ви не знаєте, що ми маємо судити й Анголів, які не зберегли свого чину?”¹²

А ось виписка з давньої книги: “Син Церковний”: “Пальці кладуться на ч о л о голови, а звідти на груди. Це показує, що Бог Слово зійшов з Небес на землю, і добровільно тіло прийняв від Пречистої Діви Марії, і з людьми на землі жив, і добровільно муки тілом перетерпів ради нас і ради нашого спасіння, і на Небеса вознісся, і сів праворуч Отця”.

“А покладення руки на праве плече визначає й показує, що Той, Хто сидить праворуч Отця, знову прийде на землю судити живих і мертвих, і віддати кожному згідно з ділами його; а тим, що тоді будуть по правиці Його, показує Царство Небесне”.

---

¹² Рукописний Збірник XVIII ст., з Архіву М. Іларіона, число 28, ст. 1216-1226.

“А коли приведем руку на ліве плече, це показує, що грішники Його будуть послані на муку вічну. І зробивши Хресне Зна́мення, випростуй руку свою, і зроби її простою, і так поклонися”¹³.

---

¹³ Рукописний Збірник XVIII ст., з моєї бібліотеки, ч. 28, ст. 1586-159.

XXIV.

ЯК ХРЕСТЯТЬСЯ КАТОЛИКИ.

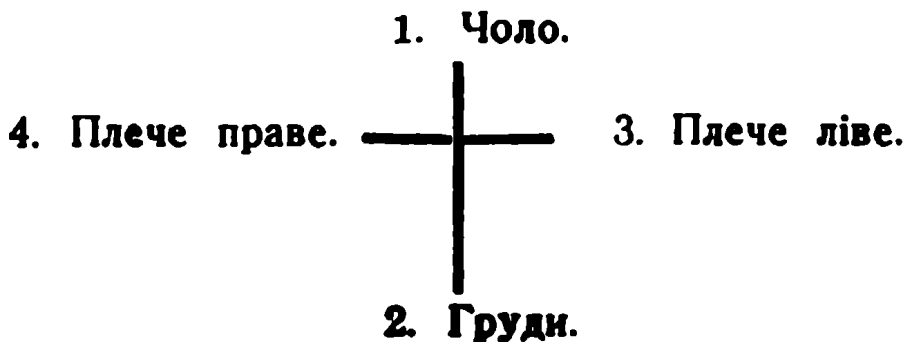
З бігом часу латиняни-католики стали забувати стародавнє спільне церковне Передання про Хресне Знамення, і стали хреститися інакше. І сьогодні католики, розірвавши з стародавнім православним Переданням, хрестяться зовсім інакше.

Є дві відміни у Хресному Знаменні католиків і православних:

1. Католики ніяк не складають пальців для Хресного Знамення, цеб-то хрестяться просто цілою рукою, п'ятьма пальцями. Навпаки, православні для Хресного Знамення відповідно складають пальці в триперстя, і ним хрестяться.

2. Католики кладуть руку перш на ліве плече, а потім на праве. А православні навпаки: перше на праве плече, а потім на ліве.

Отже, форма католицького Хресного Знамення тепер така:

Про відмінність католицького Хресного Знамення від православного писав уже Митрополит Київський і всієї Руси Никифор (1104-1121): “Латиняни хрестяться п’ятьма пальцями, а потім великим пальцем мажуть (водою) своє лице”¹⁴. Це дуже важливе стародавнє свідчення, — минуло сто років по охрещенні українського народу, і його Митрополит уже пише про різницю Хресного Знамення у католиків і православних, а це показує, як неправдиво теперішні греко-католики твердять, ніби Україна охрестилася в Католицтво!

І наш Літопис за Іпатієвим списком під 986 роком свідчить про латинян-католиків: “Учення їх развращено: влізше (увійшовши) бо в церковь, не поклоняються Іконам, но стоя поклониться, і поклонився, напишетъ Хрест на землі і цілуєть, і встанеть прост ногама на нем, да лег, цілуєть, а встав, попираєть. Сего Апостоли не предаша,—предаша суть Апостоли Хрест поставлен ціловати, Ікони предаша”¹⁵.

Як бачимо, українська старовина однозгідно свідчить, що католицько-

---

14 Е. Голубинській: *Исторія Русской Церкви*, 1900 р., т. II ч. 1 ст. 827.

15 *Лѣтопись по Ипатскому списку*, Спб. 1871 р. ст. 78.

го Хресного Знамення в Україні ніколи ще було.

Спочатку уніїти (греко-католики) пильно дотримувалися свого стародавнього Хресного Знамення. Книгу 1768 р. “Народовѣщаніє” видали уніїти, а проте вони подали тут на л. л. 186-196 правильне, по-православному написане: “О Знаменіи Креста Святого”. І тут на л. 19 читаємо: “Мы, восточніи, перше на правое, по семь на лѣвое рамо кладемъ руку”.

Але теперішня форма католицького Хресного Знамення, — це не найдавніша форма, бо спочатку й католики хрестилися триперстям, цебто по-православному. Ось на це важливі докази.

Надзвичайно важливе для цього свідоцтво Папи Римського Інокентія III (1198-1216) про Хресне Знамення. Він пише: “Знамення Святого Хреста треба трьома пальцями зобразити. Так зображається покликання Тройці, про Яку Пророк каже: хто пізнає трьома пальцями вагу землі? Отак нехай зображається Хресне Знамення: Рука згори зводиться додолу, і від правого боку на лівий, бо Христос зійшов з Небес на землю, а потім від юдеїв перейшов до поган. Але дехто протягають Знамення Святого Хреста від лівого боку на правий, по-

яснюючи це, що ми від бід маємо перейти в славу”.¹⁶

Догматика (уніятська) 1756 р., під назвою “Народовѣщаніє”, так доводить конечність хреститися від права наліво. Подавши свідоцтво Папи Інокентія III, пише: “Звідси ясно, що римляни (цебто католики) здавна так само, як і сьогодні, покладають Знамення Святого Хреста. Одначе давніший і перше всім загальний звичай був грецький, бо за часу Інокентія III (1198-1216) тільки “дехто”, а не всі клали Святого Хреста (перше) з лівого боку, виявляючи тим перехід від земного бідування до небесної слави”¹⁷.

Никифор Панагіот, грецький письменник першої половини XIII віку, докоряв католикам: “Чому ви не хреститесь так, як хрестимось ми? Кладучи на собі правдивий Хрест трьома пальцями: на голові, і на серці, на правому рам’ї і на лівому, ми зодягаємось у силу Його. А ви Хреста чините поза собою, і творите Хреста двома пальцями на землі, і цілуєте його,

---

¹⁶ Народовѣщаніє, Почаїв, 1756 р., за виданням 2-м 1768 р. ст. 19. Архів М. Іларіона, ч. 20.

¹⁷ Народовѣщаніє 1756 р., Почаїв, за виданням 2-м 1768 р. ст. 196.

і, вставши, топчете його своїми ногами” 18.

Іспанський письменник XIII віку, католик Лев пише: “Кожен християнин обороняє лице своє Знаменням Хреста, кладучи на чоло своє три витягнені пальці во ім’я Отця, і Сина, і Святого Духа. Витягнувши три пальці, цебто великий, вказівний і середній, а два інші пригнувши, ми благословляємо себе й інших з прикликанням Божественної Тройці” 19. Як бачимо, описано Хресне Знамення чисто православне.

Один грек XIII в. докоряв католиків за те, що вони “благословляють п’ятьма пальцями, а лице знаменують великим пальцем, подібно монофелитам, тоді як на Знамення треба пальці складати так, щоб вони визначали дві Іпостасі і три Особі в Божестві”.²⁰

У перстозложенні для Хресного Знамення православного й католицького сильно відбилися дві різні природі народів: світ Сходу і світ Заходу, цебто Православіє і Католицтво. Філософський Схід, що завжди глибоко

---

18 Див. Четыї Минеї М. Макарія, за серпень л. 597. Див. “Кирилову Книгу” л. 236. Див. Филарет: Исторія Русской Церкви, ч. I ст. 145, 1848 р.

19 Арх. Филаретъ: Исторія Русской Церкви, т. I ст. 145.

20 Там само, ст. 145.

богословствував, склав і глибоко-богословське Хресне Знамення, а практичний Захід дав голого Хресного Знака — п'ятьма пальцями. У православних глибока наука, а в католиків — повне опрощення.

XXV

ЩО ЯК ПРОМОВЛЯТИ ПРИ ХРЕСНОМУ ЗНАМЕННІ.

Хрестячись, ми виголошуємо ви-
клик Св. Тройці: “Во ім’я Отця, і Си-
на, і Святого Духа. Амінь”. Цебто, ми
хрестимось на честь і на славу Отця,
і Сина, і Святого Духа.

Але встаровину була й інша Молит-
ва, яку проказували, хрестячись. Це
була: “Господи, Ісусе Христе, Сину
Божий, помилуй мене, грішного!”
Цю власне Молитву подає Іван
Золотоустий, Отець і Учитель IV віку
(†407 р.). І ця Молитва довго була і
в Україні, і в Росії, а т. зв. старовіри
вживають її й тепер. 22

Молитву “Во ім’я Отця”, хрестя-
чись, проказуємо так: 1. “Во ім’я От-
ця” проказуємо, кладучи триперстя
на чоло. 2. “і Сина” — кладучи на
груди. 3. “і Святого” — кладучи на
праве рамено, і 4. “Духа” — кладучи
на рамено ліве. А закінчивши Хресне

---

22 Власне цю Молитву подає “Катихи-
зис” Степана Зизанія. Див. рукописний Збір-
ник XVIII в., Архів М. Іларіона, ч. 28, Лист
1216.

Знамення, на сам кінець кажемо, вклоняючись: Амінь.

Ось форма проказування цієї Молитви:

1. Чоло: Во ім'я Отця,

3. Праве: і Святого 4. Лів е: Духа.

2. Г р у д и : і Сина,

Слово “амінь” кажемо окремо, по закінченні всього, коли руку одірвемо вже від лівого плеча. Гебрейське слово “амінь” визначає: так, поправді, істинно, і його завжди проказуємо в кінці кожної Молитви, чим стверджуємо і правдивість Молитви, і наше правдиве бажання, щоб так сталося, і нашу Віру і Надію, що так станеться.

Така форма Хресного Знамення і такий поділ Молитви, дуже давні. Ось на це свідчення.

“Ісповідання Віри” Митрополита Київського Петра Могили, скорочене, було видане в Києві 1645-го року, і на цілі віки стало підручником Катихизиса для всього православного світу, — це “Собраніє короткої науки о артикулах Віри Православної”. І власне ця “Наука Віри” розійшлася по всьому православному слов'янському світі, скрізь передруковувалась, і всіх

навчала, як треба хреститися, або: як треба класти на собі Хрєсне Зна́мення.

Це величезної ваги джерело, і я подаю його тут повністю (лист 26):

“Рукою правою, три пальці зложивши, Знак Хреста Святого зачинай на чолі, а кладучи, мов: “Во ім’я Отця”. Потом тиї ж пальці на перси (груди), мовлячи: “і Сина”. Потом на правоє рам’є кладучи, мов: “і Духа”. Потом на лівое рам’є кладучи, мов: “Святого”. Або за Святим Златоустим, кладучи на собі Крєстное Зна́меніє, мов: “Господи Ісусе Христе, Сине Божий, помилуй м’я грішного”. Кончаючи тим словом: Амінь”.²³

“Народовіщання” 1756-го року, видане в Почаєві, так описує Зна́мення на собі Святого Хреста: “Кладучи праву руку на чолі, проказувати: “Во ім’я Отця”. Потім на грудях, мовити: “і Сина”. Потім на правому рам’ї, мовити: “і Святого”. На останок на лівому, мовлячи: “Духа, амінь”.²⁴ Тут поплутано кінець, бо кладучи триперстя на ліве плече, проказуємо тільки: “Духа”. А слово

---

²³ С. Т. Голубевъ: Кіевскій Митрополит Петръ Могила, Київ, 1898 р., т. II, додатки, ст. 388.

²⁴ Див. л. 186.

“амінь” промовляємо вже по всьому, окремо, як навчає Митрополит Петро Могила, і як прийняла Православна Церква.

Уніяти чи греко-католики в XVII-XVIII віках хрестилися тільки по-православному. Але пізніш вони стали мало навчати або й зовсім не навчали, як належить хреститися. Це вони робили й роблять, щоб не впадати в суперечність з католицькою формою Хресного Знамення (всією рукою), тому не навчають про необхідність триперстя. А між тим триперстя, — це наша національна українська форма Хресного Знамення з часу Володимира Святого, а форма католицька — чужа нам, бо латинсько-римська, якої ніколи в Україні не вживали.

XXVI.

КОЛИ ТРЕБА ХРЕСТИТИСЯ.

Хресне Знамення має велику благодатну силу, як і Молитва. Але коли ми не можемо помолитися, то Молитву заступає нам саме Хресне Знамення, покладене свідомо, з думкою про Господа.

Хресне Знамення кладемо на собі, прохаючи Господа допомогти нам, або дякуючи за допомогу. Це будуть такі головні випадки:

1. На початку й на кінці Молитви, та в окремих важливіших місцях її. При деяких Молитвах конче хрестимось, напр. проказуючи “Святий Боже”, “Отче наш”, “Слава Отцю, і Сину...”, і т. ін.

2. При вході в Церкву, при виході з неї, і в усіх важливих місцях Богослужби.²⁵

3. Проходячи мимо церкви, здіймаємо своє головне покриття й кладемо на собі Хресне Знамення.

4. Перед їжею й по їжі, разом з відповідною Молитвою, а при потребі і без Молитви.

---

²⁵ Див. мою працю: Як поводитися в Божому Храмі, 1955 р.

А то ще роблять так: Ложкою, перше, ніж узяти їжі, чинять над нею Знака Хреста.

5. При початку праці й по закінченні її.

6. Перед сном, і вставши від сну, разом з відповідними Молитвами, і тільки в крайньому разі — без них.

7. При кожній нежданній радості і при кожній нежданній печалі конче хрестимось: Твоя, Господи, воля! Писання Святих Отців показує, що в таких випадках вони завжди хрестилися й проказували Молитву.

8. Коли п'ємо воду, перше перехрестимось, а вдавнину хрестили й воду. Знаємо, що так робили вже в глибоку давнину.

9. Коли в душу твою вступає який сумнів або що недобре лізе тобі в думки про ближнього твого, — перехрестися й згадай про Господа. І все недобре відійде від тебе.

10. Св. Єфрем Сирієць, великий Отець і Учитель Церкви IV віку, навчає: “Куди б ти не йшов, перше всього знаменуй себе во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Борони себе Знаменням, знаменуючи ним усі свої члени, але не самою тільки рукою, але й духом”.

Славне по всьому православному світі “Ісповідання Віри”, складене за Митрополита Київського Петра Мо-

гили й затверджене Всеукраїнським Собором у Києві 1640 р., про почитання Хреста і Хресне Знамення має окремий розділ.

Року 1645-го це “Ісповідання Віри” вийшло друком у Києві скорочено, як підручник для шкіл: “Собраніє короткої науки о артыкулах Вѣры Православної”, і в ньому на 25 листі читаємо про почитання Хреста та про Хресне Знамення таку науку: “Треба, щоб Хреста почитали й уживали часто, бо на Ньому Христос Господь учинив нам спасіння. Тому й Св. Павло, коли Ним хвалиться, так про Нього каже: “А мені нехай буде, щоб я не хвалився, хіба тільки Хрестом Господа нашого Ісуса Христа, що для мене розп’ятий Ним світ, а я світові” (Гал. 6. 14). Таким чином і кожен християнин повинен хвалитися святим Хрестом і часто прикрашатися Ним, уживаючи Знака Його в церкві, в домі, в дорозі. І до кожної справи приступаючи, маємо зачинати від Знака Хреста Святого, а саме: до Молитви, до їжі й пиття, бо неприятель душі, — через силу Того, Хто на Хресті помер для спасіння людського, — не може дивитися на Хресного Знака й утікає від нас, і не може перешкоджати нам на добре діло”.

Оце наша українська православна наука про Хреста та Його Знака, яку

довгі віки вивчали всі по наших школах, і яка рознеслася й до інших слов'янських народів, бо це “Собраніє короткої науки” наступного 1646-го року було передруковане у Львові, а року 1649-го — у Москві, і далі багато раз передруковувалось аж до половини ХІХ віку. Науку про Хресне Знамення Українська Церква рознесла по всьому православному слов'янському світі.

“Народовѣщаніє” 1756-го року, розповівши про Хресне Знамення, подає оці чотири добрі науки для всіх вірних:

“1. Часто знаменуй себе (цебто, хрестися) Святим Хрестом.

2. Ані їсти, ані жодної роботи не починай без Знамення Хреста Святого.

3. Кладучи на собі знака Хреста, розважай думкою Тайну Святої Тройці, Воплощення Сина Божого, муку й смерть Христа Господа.

4. Любовно знось і терпи всі прикrostі, памятаючи і про муку Христа Спасителя”.

Це теж наша стародавня наука Української Церкви.

XXVII.

ХРЕСТ І ХРЕСНЕ ЗНАМЕННЯ В БОГОСЛУЖБАХ.

Ні одна Богослужба, жодна Священнодія не може бути без Хреста чи без Хресного Знамення. Як без повітря нема життя, так нема Богослужби, і взагалі релігійного християнського життя без Хреста та його Знамення. Як сонце стоїть у центрі нашого фізичного життя, так Хрест і Хресне Знамення — то основа нашого духового християнського життя.

Хресного Знамення вживаємо у всіх наших Таїнствах, ним вони починаються, супроводяться й кінчаються. Хресне Знамення конче необхідне при кожному Освяченні та Благословенні.

Хрест у кожній Православній Церкві займає основне місце: 1. На Св. Престолі конче мусить бути один чи два, чи кілька Хрестів, 2. За Престолом знаходиться т. зв. Запрестольний Хрест, без якого нема Церкви, — це символ вічності Хреста в Церкві. 3. Хрест міститься в малюнках по цілій церкві, де тільки можна. 4. Кожна церква має на собі зверху Хреста, як ознаку Християнської Церкви, і цей Хрест світло з Висоти всім, і всіх кли-

че до себе. 5. Священик часто благословляє з Хрестом у руках, бо це Хрест благословляє й освячує всіх, і в відповідь на це всі хрестяться й схиляють голови. 6. Хрест конче міститься на всіх церковних речах та на всіх богослужбових ризах.

Хрест і Хресне Знамення однакові в Богослужбах, злилися в один символ (знак). Тому й Хресне Знамення в Богослужбах основне, вживається дуже часто: 1. Ним починається, супроводиться й кінчається кожна Богослужба, кожна Священнодія, а також і кожна головніша Молитва. 2. Усі головніші місця Молитов, напр.: “Слава Отцю і Сину...”, “Святий Боже...” і ін. супроводяться Хресним Знаменням й поклоном. 3. Усі поклони церковні починаються Хресним Знаменням. 4. Усі Благословення — Відпусти Священика супроводяться Хресним Знаменням. 5. У всіх Благословеннях і Освяченнях церковних речей основою є священниче іменословне Знамення.

У важливих місцях Св. Літургії Священик супроводить свою Молитву підняттям і розпростиранням рук своїх. Розпростерті руки — це знак Хреста Христового. Священик розпростирає-підймає руки на Св. Літургії: 1. При початкових Молитвах, 2. Читаючи Херувимську Пісню, 3. Прикликаючи Духа Святого на пере-

творення Дарів, і 4. При виголошенні: “І сподоби нас, Владико...” перед “Отче наш”.

Хрест і Хресне Знамення супроводять людину все її життя, — Хрестом Церква стрічає новонароджену дитину, і Хрестом благословляє її на той світ. Таїнство Хрещення — це приєднання людини до викупного скарбу Хреста, до Викуплення Хрестом усього світу.

І взагалі, у всіх важливих моментах Священник з Хрестом у руках або з Хресним чи іменословним Знаменням.

Коли кадимо Св. Престол, звичайно кадимо його з чотирьох сторін, роблячи тим Хреста, і цим починаємо Богослужби. Давніше Священики кадили взагалі хрестовидно, щоб кадінням творити Хреста. Кадіння народу — це благословення його, і вірні відповідають на нього схиленням голови. А пахощі кадила — це символ присутності Духа Святого.

Через таке значення Хреста й Хресного Знамення Священик ніколи не благословляє Святу Євангелію ані Хрестом, ані Хресним Знаменням, але навпаки, — благословляє Євангелією. Так само не благословляє вже освяченого Хреста, але благословляє Хрестом.

Отже, як бачимо, Хрест і Хресне
Знамення — це душа Богослужб та
Священнодій, а поза Церквою — це
душа нашого релігійного життя.

XXVIII.

БОГОСЛУЖБОВЕ БОГОСЛОВІЄ ПРО ХРЕСТА.

Є окрема богословська наука, — Богослужбове богословіє, чи, як де-хто зве його — Літургічне богословіє.²⁷ Богослужбове богословіє — це наука про символіку в Богослужбах викупного від гріхів життя Ісуса Христа та про православні Догмати. Наука ця дуже важлива, але, на жаль, ще зовсім мало розроблена. Богослужбове богословіє, як наука, надзвичайно глибока; тут уся наша Догматика представлена повно й широко, бо вона складалася й виправлялася довгими віками.

Хрест Господній (він охоплює в себе і Хресне Знамення) в богослужбовім богословії займає центральне місце, — біля нього, в ньому і з ним усе християнське життя.

Ставрологія, цебто наука про Хреста (грецьке *Stauros* — Хрест), тепер уже широко вивчена, але Богослуж-

---

²⁷ Назва “Богослужбове богословіє” широка, охоплює також і назву “Літургічне богословіє”.

bove богословіє описує Хрест найглибше.

На цьому місці я подам тільки частину науки Богослужбового Богословія про Хреста, подам тільки те, що подається про Хреста на двох Богослужбах, — на Воздвиження та на Службі Чесному Хрестові. Це тільки частина, бо наука про Хреста подається по всіх Богослужбах.²⁸

Хрест — це те оруддя, яким Ісус Христос визволив увесь світ від перворідного гріху, а цим самим він — основа Тайни Викуплення. “Покуштувавши плоду з дерева, — навчає Церква, — перший чоловік тлінним став, бо, через засудження на безславну страту життя, передав усьому народові ніби якусь гнійну на тілі рану. Але ми, земнородні, придбали визволення через Дерево Хреста” (ст. 25). “Бо належало Деревом сцілити дерево, і стражданнями Безгрішного на Хресному Дереві розв’язати гріхи засудженого” (ст. 20). “Колись у Раю дерево мою наготу відкрило, і через скуштування його плоду ворог приніс мені смерть. А Дерево Хреста, постав-

---

²⁸ Приклади подаю з книги: “Святкова й Загальна Мінея українською мовою”, Київ, 1927 р. Переклав (часто невідповідно) Архiepіскоп Нестор Шараївський. Піснопінь не зазначаю, а подаю тільки сторінку, звідки беру приклада.

лене на землі, принесло людям одіж Хрещення, і ввесь світ сповнився радістю” (ст. 22).

Хрест дає освячення людям. “Хресте Пречистий, цілюючи тебе серцем і устами, ми, вірні, Освячення одержуємо” (ст. 20). “Устами, душею й серцем цілюючи Хреста Господнього, шануємо його, вірні, і поклоняючись йому, взиваємо одностайно: Радуйся, Хресте, велике багатство й краса Церкви Христової!” (ст. 391).

І завжди Церква в своїх Піснопіннях підкреслює велич та силу Хреста: “Радуйся, Хресте Життеносний, нездолана-перемого, брамо райська, підпоро вірних, обороно Церкви, тобою бо тління розвіяне й знищене, владу смерти подолано, і ми від землі до Неба піднесені, зброе непереможна, сило проти диявола певна, славо Мучеників, Преподобних окрасо, пристановище спасіння, що подаєш світові велику милість” (ст. 21). “Хрест у Церкві є сила й твердиня” (ст. 23).

Сила Хреста така безмежна, що багато церковних Піснопінь — це величні гімни йому, напр.: “Хресте Господній, надіє християнам, заступництво ображеним, у Вірі світу всього ствердження, недужим зцілення, мертвим воскресення, — помилуй нас!” (ст. 389).

“Хресте всемогутній, Апостолів похвало, Преподобних твердине, вірних Знамення, Ієрархів і Мучеників славо, перемого й кріпосте всіх, хто прославляє тебе, — будь мені силою, Хресте, кріпостю й міццю моєю, визволителем і провідником проти ворогів моїх, щитом і охороною моєю, завжди оберігаючи й захищаючи” (ст. 389).

Ти, Хресте святий, зброя Преподобних. Ти меч Христовий і вірних краса. Ти хворим зцілення й мертвим воскресення. Хресте життєносний, будь моєю кріпостю й перемогою, і щитом, і стіною нерушимою від диявола і вгамуванням лукавих помислів і охороною ума мого” (ст. 389).

“Хресте, свята ліствице (драбино) до Неба, провідниче по шаблях її, висото й слава Христова, Знамення Образа Божого, для світу видимого й невидимого однаково почесне” (ст. 390).

“Хресте, Образе незбагненої сили, Освячення води, очищення повітря, освято й просвіто, всякої мужности знамення й скипетро Христове незмінне, — ти з’явився як переможна сила на супротивників” (ст. 390).

“Хрест — всіх воскресення, Хрест грішним оправдання, пристрастів знищення й тіла вгамування. Хрест — слава душ і світло вічне” (ст. 390).

“Хрест ворогів вигубляє, Хрест безбожникам — поразка й полон, а вірним — сила, побожним — охорона, він ворогів відганяє” (ст. 390).

“Хрест підноситься — і духи лукаві падають. Хрест спускається — безбожники жахом проймаються, бачучи силу Хреста, як грімницю” (ст. 390).

“Як верх страждань Христових, і підніжжя Його мук, і меч, і певна зброя, і сила проти ворогів нездоланна, з'явився ти для вірних Знаменням Царства Христового й скипетром в руці його, Хресте переможче” (391).

“О, висото Божественна, о, глибино невимовна, Хресте Святий! Ти підняв нашу впалу істоту, бо на тобі за нас був розп'ятий Христос. Ти є знамення любови Його безмежної! Тим то, почитаючи тебе, ми Христа Бога прославляємо” (ст. 391).

“Ти кріпость вірним, Хресте преславний, знамення й похвало, Дерево всемогутнє. Ти величний і звершений, слава Апостолів, твердиня Преподобних і Мучеників влада” (ст. 391).

Хрест — спасіння для всіх християн: “явився всім краям на Небі Хрест, і світлом Божественним Небо освітив і землю прикрасив. Церква Христова прославляє Хреста Піснями побожними, бо він з небесних височин охороняє її” (ст. 387).

“Нехай радіє творіння й нехай веселиться, сьогодні бо засяяв з Неба Хрест на всі краї, освітлюючи всю землю, і всіх збирає до купи. Сьогодні врочисто радіють з Анголами люди, бо зруйновано Хрестом перегороду, що людей розділяла, і всіх до з'єднання покликано. Ясніше від сонця освітлює й спасає Хрест тих, хто з Вірою почитає його” (ст. 387).

“Будь охороною душі й тіла мого, Хресте Чесний: диявола перемагай, ворогів відганяй, пристрасті вгамувуй, і подай Благословення, і життя, і силу благодатну Духа Святого” (ст. 391).

Почитання Хреста завжди було велике. “Підійдіть, вірні, поклонімося животворящому Дереву, що на ньому Христос, Цар слави, добровільно руки розпростерши, підніс до давнього блаженства тих, кого ворог давніше, ласощами спокусивши, від Бога віддалив. Підійдіть усі народи, Хрест Господній Піснями вшануймо. Радуйся, Хресте, грішного Адама конечно визволення, бо тобою вірний наш народ хвалиться, силою твоєю ворогів перемагаючи. Тебе нині ми, християни, зо страхом цілуючи, славимо Бога, що на тобі був розп'ятий” (ст. 27).

“Прославляйте Господа, Бога нашого, і поклоняйтеся Чесному Хрестові Його, бо він Святиня” (392).

І вся Церква достойно величає Хреста: “Величаємо Тебе, Життядавче Христе, і почитаємо Хрест Твій Святий, бо Ти ним визволив нас із неволі ворожої!” (ст. 22 і 388).

Хресним Деревом освятилася природа всіх дерев. Церква співає: “Нехай радуються дерева в діброві, бо освятилася природа їх Тим, Хто спочатку їх насадив, Христом, Якого на Дереві розп'ято” (ст. 25).

І вся Вселенська Православна Церква співає величного гімна Хрестові: “Хрест — охорона світу всього, Хрест — краса Церкви, Хрест — сила народів, Хрест — твердиня вірних, Хрест — Анголів слава, Хрест — демонів поразка!” (ст. 26 і 392). Справді, нема величнішого гімна над цього!

Хрест всесильний на дияволів: “Як меч тройчастий, ти, Христе, назаменований нами, зброя Христова, посікаєш начальника темряви, бо ти нездоланна наша перемога всемогутня” (ст. 390).

І Церква молиться, щоб безсильні були хрестоборці: “Царице всіх і Владичице, понищ скипетром Сина Твого тих, хто зневажає силу Хреста, — дай силу й перемогу вірним Твоїм над супротивниками!” (ст. 390).

Як бачимо, у своїх величних Піснопіннях Православна Церква подає глибоку науку про Хреста, науку, ціл-

ком оперту на науці Святих Отців та на церковному Передані. І нема кращої поезії, як церковна поезія про Хреста!

І все, що говориться про Хреста, відноситься до Хресного Знамення. Вони не розірвані.

Значення Хреста (а тим і значення Хресного Знамення) глибоко вияснене і в требниковому Чині Благословення й Освячення нового Хреста. Наприклад Стихара: “Хрест — охоронець усієї вселенної, Хрест — краса Церкви, Хрест — царям влада, Хрест — вірним опора, Хрест — Анголам слава, а бісам рана”.

XXIX.

СИМВОЛІКА ХРЕСТА. БЛАГОСЛОВЕННЯ ДИКИРІЄМ І ТРИКИРІЄМ.

Хрест і Хресне Знамення, як уже вище ми бачили, мають широке й глибоке символічне значення, і в цьому вони зовсім зливаються. Хрест — це не кусок дерева чи чого іншого, це короткий знак, мала Ікона всієї нашої Віри, символічно представлена. Це Символ нашої Віри.

При Архиерейським Богослуженні Хреста замінюють Трикирій (трисвічник) та Дикирій (двосвічник). Вони разом мають глибоке символічне значення. Трикирій — це символ Пресвятої Тройці: Отця, і Сина, і Святого Духа. А Дикирій — це символ двох Істот в Ісусі Христі, Божої і чоловічої. Разом Дикирій і Трикирій символізують (визначають) те саме, що й православне перстозложення при Хресному Знаменні. Архиерей, таким чином, благословляючи народ Дикирієм і Трикирієм, благословляє Ім'ям Ісуса Христа й Ім'ям Пресвятої Тройці.

Кожна Богослужба — це глибока релігійна символіка, а особливо Богослужба Архиерейська. Я трохи ви-

ясню тут символічне значення Архидіаконського Благословення Дикирієм і Трикирієм.

Під час співу Трисвятого при Архидіаконському Богослуженні творяться великі символічні чини. “Співання Трисвятого на Літургії Оглашених це, без сумніву, вершок її містичної святости, підібний до Евхаристичного Канону на Літургії Вірних, а читання Слова Божого на Літургії Оглашених подібне Причастю на Літургії Вірних. Місце Святих Дарів тут займає Євангелія, і з нього при співі Трисвятого ніби виходить Хрест, яким пізніше відбудеться перетворення Святих Дарів”.²⁹

Крім цього, при співі Трисвятого Архидіакон благословляє вірних великим і величним Благословенням, яким передає їм Дари Духа Святого, що освячують їх.

Починається цей величний Чин тим, що Архидіакон, взявши Дикирія в обидві руки, при співі Трисвятого, творить знака Хреста на Євангелії, — це глибокий символ, що в Євангелії звіщається двоїстотний Богочоловік, від Якого і Дикирій набирає всеосвячуючої сили.

---

²⁹ В. Н. Ильинъ: Основные вопросы символики Креста Господня, “Православная мысль” 1928 р. вип. I ст. 126, Париж.

Благословення Архиереєм народу Дикирієм і Хрестом під час співу Трикирієм — це великий момент у Літургії, коли Архиєрей просить Бога:

— Споглянь з Неба, Боже, й побач, і відвідай цього Виноградника, і охорони його, якого насадила Десниця Твоя!

Це врочисте моління за вірних і благословення їх. Увесь народ, хрестячись, схиляє свої голови під це Благословення. Символічно це благословляє Церкву Сам Ісус Христос.

Благословення Архиереєм Дикирієм (у правій руці) і Хрестом (у лівій) під час співу Трисвятого — це символічно Благословення Двоістотного Богочоловіка, і до Нього звернена й Молитва — Виголос Архиєрея: “Споглянь з Неба, Боже...”

Учений богослов вияснює все це так: “Образом Христа являється сам Архиєрей, а Дикирій, природно, являється і символом Архиєрея (який є символом Христа), і, безпосередньо, символом самого Христа. Таким чином тут маємо двоступневий, так сказати, символізм. Але ще важніше те, що при благословенні народа Дикирієм під час співу Трисвятого, Дикирія, символа двох Істот Христа, супроводить Хрест. Тут Хрест таким чином якби посилений, і надсвітова жертва, “Ангелам Таїнство невідоме”, з особливою ясністю й величезною

силою являється в її єдності з Тайною Троїчності, — бо Хор співає те, що Архиєрей, за Образом Вічного Архиєрея, чинить. І слова його Молитви цього часу є символ Спасової опіки за Своє стадо перед Отцем Небесним. А одночасно Молитва Архиєрея, вже як людини-Священнослужителя, є Молитва до Христа за тих, кого Архиєрей пасе” 30.

Який це величний й глибокий момент Богослужби! І як радіє душа кожного віруючого під час співу Трисвятого!

Трисвята Пісня й осінення (благословення) народа Дикирієм і Хрестом “показує нам Тайну Св. Тройці, яку звістило людям втілення одного з Тройці”, вяснює великий богослов, Архиепископ Солунський Симеон († 1429 р.).

Крім цього, яке глибоке символічне значення має те Архиєрейське Благословення Дикирієм і Трикирієм, коли він, благословляючи народ, виголошує: “Благодать Господа нашого...”!

Кожна частинка Хреста має своє символічне значення. Скажемо, Хрест має три початкових крапки (горішня і дві бокових, а долішня — вона необмежена, до землі), і ці три точки в

---

30 В. И. Ильинъ, там само, ст. 125-126.

Хресті — це символ Пресвятої Тройці. Але дві основні лінії Хреста перетинаються в одній серединній точці,— символ неподільности Св. Тройці, це символ одноістотности її. Крапка сходження двох ліній в Хресті — це й незміність двох Істот у Христі, Божої й чоловічої.

Символіка — основа наших християнських, особливо православних, Богослужень, і Хрест та Хресне Знамення в цій символіці займають одне з перших місць.

XXX.

СИЛА ХРЕСНОГО ЗНАМЕННЯ.

Хрест і Хресне Знамення мають однакову силу, — це зброя проти ворогів видимих і невидимих. Кладучи на собі Хресне Знамення, ми тим самим згадуємо про Розп'ятого, і просимо Його помочі. І Він не забуває прошеного.

Силою Хресного Знамення ще з апостольських часів користали й користаються християни. Життя Святих переповнені оповіданнями, як Хресне Знамення охороняло тих, хто його своєчасно робив, і допомагало їм. Повно таких оповідань і в нашому Патерику Печерському, — Хресне Знамення завжди було міцною зброєю проти всяких підступів диявола. Хресне Знамення завжди спасає того, хто з Вірою до нього вдається.

Хресне Знамення треба творити не механічно, але з гарячою Вірою та глибокою побожністю. Св. Іван Золотоустий († 407 р.) навчає: “Твори Знака Хреста з великою ревністю та з великою Вірою”.

Хресне Знамення треба творити на собі чинно, цебто правильно, правдиво, щоб на нас зображувався справ-

ді Хрест чотирираменний. Не скорочуймо його, і не обезформлюймо його, щоб це не було тільки механічним “маханням руки”, і щоб ворог не сказав: “Махаєте рукою, щоб мухи відганяти”.

Добре навчає про це Св. Отець Амвросій Міланський (340-397 р.р.): “Не просто пальцем треба зображати Хреста, але його мусить попередити сердечна схильність і повна Віра”.³¹

Наше Хресне Знамення мусить бути завжди молитвенним, цебто завжди пов'язане з Молитвою. Коли ти хрестишся, конче тихо прокажи Молитву до Господа нашого Ісуса Христа: “Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене, грішного!” Або Молитву покірного митаря: “Боже, будь милостивий до мене, грішного!”

Молитовний настрій нашої душі, сполучений з Хресним Знаменням, це велика духовна сила наша, і нею треба й користатися завжди, коли на те настає потреба.

Про силу Хреста й Хресного Знамення сильно розповідає наш український т. зв. Іпатіїв Літопис, а тим свідчить про почитання Хреста в Україні. У цьому Літописові під 1069-м

---

31 Арх. Филаретъ: Исторія Русской Церкви, Москва, 1848 р. ст. 143.

роком читаемо: “Велика есть сила крестъная: Крестомъ бо побѣдени бывають силы бѣсовскыя, Крестомъ бо Господь княземъ пособить в бранехъ, Крестомъ огражени вѣрнии челоуѣци побѣждаютъ супостаты противныя, Крестомъ бо въскорѣ избавляетъ от напасти призывающимъ Его с Вѣрою. Ничегожеса бѣси боятся, токмо Креста; аще бо бываетъ от бѣсовъ мѣчтаніе, знаменавъше лице Крестомъ, прогоними бывають”.³²

На Хресті Св. Євфросиніі Полоцької 1161 р. такий напис: “Честное дрѣво бесцѣнно”.³³

Отже, сила Хресного Знамення, як і Хреста, величезна, а особливо коли кладемо на себе Хресне Знамення не механічно, але свідомо, — з Вірою й Молитвою.

---

³² За виданням 1871 р. ст. 121, Спб.

³³ С. Обнорскій и С. Бархударов: Хрестоматія по истории русскаго языка, М. 1952 р. ст. 35.

XXXI.

ЗНАЧЕННЯ ХРЕСТА Й ХРЕСНОГО ЗНАМЕННЯ.

Спосіб Тайни Викуплення світу від гріху первородного для багатьох був незрозумілий уже спочатку Християнства. Ісус Христос постраждав страшною й для свого часу неславною смертю. Розп'яття на хресті — це була римська кара тільки для рабів, і Господь наш добровільно її вибрав для Себе на спасіння світу.

І власне оця неслаavnість хреста, як оруддя смертної кари, викликала тоді погорду до того, хто підпадав цій карі. І багато людей тогочасних не розуміли Тайни Викуплення світу, і карний хрест був для них тільки самою правною шибенецею, і відпихав від Віри в Хреста. Хрест був їм спокуса.

Так повстали перші вороги Хреста, яких історія назвала хрестоборцями. Апостол Павло не раз гостро говорить про них, і взагалі він передбачив, що християни “Хреста ради гонимі будуть” (Гал. 6. 12). Таких хрестоборців було багато, і їх запеклість доводила Ап. Павла до плачу. Він

пише: “Багато хто, що про них я вам часто казав, а тепер говорю навіть плачучи, поводяться, як вороги Хреста Христового” (Фил. 3. 18). Апостол плакав, говорячи про хрестоборців, бо знав, що “їх кінець — то загибель” (Фил. 3. 19).

І хрестоборці не переводяться аж до нашого часу, ставши до того ще й знаменняборцями, — стали запекло виступати ще й проти символічного Знака Хреста, проти Хресного Знамення. Бо Хрест і Хресне Знамення міцно пов'язані, і визначають те саме. Ось через це я коротко вясню ще й значення Хреста в нашій Вірі.

Самовіддання Христове на викуплення світу від первородного гріху зємо завжди жертвою. А Сам Христос був Великим Архиєреєм, Який приніс цю жертву, і про цю найбільшу жертву часто вяснює Апостол Павло у своїх Посланнях. А де ж був жертівник? Ясно, — жертівником був Хрест, на якому Ісус жертву приніс.

“Христос полюбив нас, і видав за нас Самого Себе, як дар і жертву Богові”, навчає Ап. Павло (Єф. 5. 2). І вяснює це й глибше: Ісуса Христа “Бог дав у жертву примирення в Крові Його” (Рим. 3. 25). Або ще ясніше: Христос “раз назавжди вчинив (жертву за людські гріхи), принісши Самого Себе” (Євр. 7. 27).

Отже, Хрест — це той Жертівник, на якому Ісус Христос приніс у жертву Самого Себе за гріхи світу. Жертівник святий, тому й Хрест святий, і святе й Хресне Знамення, як символ (знак) його.

Апостол Павло закликає до сорозпинання з Христом (Гал. 2. 19), як до великої чесноти. А коли так, то й Хрест та його Знак, Хресне Знамення, це великі чесноти для кожного християнина.

Значення хресної жертви збільшується ще й тим, що вона була добровільна. Розп'яття Ісуса було передо-преділене ще з передвіку Святою Тройцею, як жертва Викуплення за людські гріхи, і тому Хрест — це жертівник для цієї жертви. Жертву цю ясно передрік ще Пророк Ісаї, див. 53. 4, 7, 11, пишучи, що Месія постраждає добровільно.

І Сам Христос про це освідчив: “Через те Отець любить Мене, що Я власне життя віддаю, щоб ізнову прийняти його. Ніхто в Мене його не бере, але Я Сам від Себе кладу його. Маю владу віддати його, й маю владу прийняти його знову. Я цю Заповідь взяв від Свогого Отця” (Ів. 10. 17-18). Цими словами Своїми Христос ясно освідчив про добровільність Своєї жертви.

Якби Христос захотів був, Його б не розп'яли. Коли Ап. Петро кинувся

з мечем боронити свого Учителя, Ісус Христос спинив його: “Сховай свого меча в його місце. Чи ти думаєш, що не можу тепер упросити Свого Отця, — і Він дасть Мені зараз більше дванадцяти легіонів Анголів?” (Мт. 26. 53-54).

Через усе це Хрест — це знак Христової перемоги над дияволом, цебто над усім злом. А тим самим і переможний Знак для кожного християнина, і це саме значення має й його символ, — Хресне Зна́мення. Про це й Пророк Давид передрік був: “Ти дав Знамення тим, хто боїться Тебе, щоб збирались вони перед Правдою” (Пс. 59. 6).

Тому Хрест чи Хресне Зна́мення — це знаме́но чи прапор Христа. Люди по-людському мислять, і для всього мають видимі знамена чи знаки, і Хрест та Хресне Зна́мення стали глибокою символічною ознакою Християнства.

Ось через це Хрест та його Зна́мення мають у Христовій Вірі таке величезне значення. Апостол Павло завжди про це навчає. Напр.: Отцеві Богові “вгодно було, щоб у Христі пробувала вся повнота, і щоб Ним поєднати з Собою все, примиривши Кров'ю Хреста Його, через Нього, чи то земне, чи то небесне” (Кол. 1. 20). Яка це глибока наука, і яке глибоке вияснення Хреста та його Зна́мення:

“у Хресті пробуває вся повнота”, цебто: повнота Віри, повнота нашої надії й Любови, одним словом — повнота нашого спасіння!

У Посланні до Єфесян (2. 16) Апостол Павло додає ще: “Христос Своїми “науками знищив Закона Заповідей, щоб з обох збудувати Собою одного нового чоловіка, спокій чинивши, і Хрестом примирити з Богом обох” (Єф. 2. 15-16).

Хрест часто зветься Деревом, і ще Приповідки Соломонові пророкували: “Благословенне Дерево, що через нього Правда буває!” (14. 7). І Апостол Петро вияснює про Ісуса: “Він тілом Своїм Сам підніс наші гріхи на Дерево. Його раною ви вродилися” (1 Петр. 2. 24).

Сам Христос навчав: “Коли ви підіймете Людського Сина, тоді зрозумієте, що то Я” (Ів. 8. 28). А в друге Пришестя Ісуса Христа “появиться на Небі Знак Сина Людського” (Мат. 24. 30), і християни вірують, що цим Знаком буде Хрест, якого ми завжди нагадуємо собі Хресним Зна́менням.

Богослов В. Ільїн правдиво пише: “Хрест не тільки Святий тому, що на ньому зволив розп’ястися Господь, але й Господь зволив розп’ястися на Хресті тому, що Хрест Святий”³⁴.

---

³⁴ “Православная Мысль”, т. I ст. 131, Париж, 1928 р.

Значення Хреста в нашій Вірі — основоположне. Хрест і Хресне Знамення, самі Святі, освячують собою все, що ми ними благословляємо. Скажемо, за Св. Літургією Хресним Знаменням Священик освячує Св. Дари, які перетворюються в правдиве Тіло і в правдиву Кров Христові. І через усе це Хрест і всі символи його: Хресне Знамення, а також Дикирій та Трикирій, — усі глибоко шануються 35.

Як каже дослідник, Хресне Знамення й Хрест — це первопочаток Ікони, як такої, це Ікона всіх Ікон 36.

Хрест і його Знак — це душа нашої Віри, це дихання її. Усе православне життя, получене з Вірою, виявляється в Хресті та Хресному Знаменні, як символічному центрі цього життя. Є Хрест і Хресне Знамення — є й Віра християнська, а без них вона буде не повна.

Таке велике значення Хреста та його Знамення в Християнстві, і через це їх пошана також величезна. У Православній Церкві на загальне почитання Хреста й його Знамення призначена третя неділя Великого Посту, коли всі співають: “Хресту Твоєму по-

---

35 Через це й пишемо ці слова з великої букви: Хрест, Хресне Знамення, Дикирій, Трикирій.

36 В. Ільїн, ст. 128.

клоняємось, Владико, і Святее Воскрéсення Твоє славимо!” Хрест органічно пов'язаний з Воскрéсенням, бо без Хреста не було б Воскрéсення. У цьому сила і велич Хреста й Хресного Знáмення, і тільки хрестоборці, сучасні різні сектанти, не хочуть цього зрозуміти.

Для цих хрестоборців Хрест іще й тепер тільки “шибениця”. У запеклості своїй вони не бачать, як у нашому житті ми шануємо наймеші остатки від дорогих нам людей, і ці остатки стають нам дорогими символами самих цих осіб. А ворожі смішки люди часом приймають за свої назви, пор. історію слова “санкюлоти” (фр. *sansculotes*, безштанники), — у Франції з 1792-го року вищі класи називали революціонерів “санкюлотами”, і ті охоче прийняли цю назву, і з нею робили своє.

Але “їх кінець — то загибель”, прокує про хрестоборців Апостол Павло (Фил. 3. 19).

Усе наше Християнство — це релігія Хреста. Без Хреста, як без Воскрéсення, не було б і Віри Християнської. І хто цурається Хреста, той цурається Віри Христової, той цурається Самого Христа.

І хто перечитає цю мою працю, маючи в душі правдиву Віру Христову, він ясно зрозуміє, що відрікатися

Хреста чи Хресного Зна́мення — це релігійне самогубство, бо це відрекатися Самого Христа.

Ось тому й праця оця написана не тільки розумом і знанням, але серцем і душею. Серцем і душею, бо вони прагнуть спасіння, як найбільшої радості життя, а його й приносить Хресне Зна́мення, символ і надія на це спасіння.

У Старому Заповіті Первосвященик і Священик мали право благословляти народ перше в Скинії, а пізніше в Єрусалимському Храмі, а ще пізніше — по синагогах, коли вони повстали, і коли в них почалися Богослуження.

Найважливішим було Благословення Первосвященика, і звалось Аароновим (Сир. 36. 18). Первосвященик благословляв народ три рази на рік, у три великі свята: Пасха, Кучки й Пурим, а часом і при великих випадках (Сир. 50. 22). Первосвящениче благословення чинилося завжди дуже врочисто.

У Старому Заповіті Священик благословляв народ двічі денно, — за раннім і за вечірнім жертвоприношенням (Лев. 9. 12-23). Благословляючи, Священик чи Первосвященик обертася лицем до народу й підносив руки свої: Священик вище голови, а Первосвященик тільки до голови, до свого головного убрання.

Старозавітнє Благословення виголошувалось так: “Нехай Господь поблагословить тебе, і нехай Він тебе стереже! Хай Господь розсвітить на тебе лице Своє, і нехай буде милостивий до тебе! Нехай Господь зверне на тебе лице Своє, і хай дасть тобі мир!” (Числа 6. 24-26). Який глибокий зміст!

Коли заснувалася Церква Христова, то до неї перейшло й Благословення.

Євангелія свідчить, що Ісус Христос не один раз благословляв; напр., Він поблагословив дітей, поклавши на них руки (Мт. 19. 13-15, Мр. 10. 13-16), Він по Воскресенні багато раз являвся Апостолам і благословляв їх, кажучи: “Мир вам!” (Ів. 20. 19, 21. 26, Лк. 24. 36). Нарешті, перед Вознесенням на Небо Ісус поблагословив Своїх Учнів (Лк. 24. 50). А по Тайній Вечері Він учинив і літургійне Благословення, Мт. 26. 26.

Так само благословляли й Апостоли, і своє право благословляти передали своїм заступникам, — Єпископам, а через них і Священикам.

Ось таким чином новозавітне Благословення веде свій початок від Ісуса Христа та від Апостолів. І дуже скоро воно поєдналося з Богослужбами та Таїнствами, а також повстав звичай благословляти й поза тим, цебто поза Церквою.

Спочатку Благословення чинилося через покладення рук навхрест над тим чи тими, кого благословляли, а пізніше, з IV-го віку воно поєдналося з Хресним Знаменням. При Благословенні читались особні Молитви, а вірні конче схиляли голови. Кожне Богослуження, — Літургія, Вечірня й Утрення стали закінчуватися священичим Благословенням. Благословляючи, часто вживали прикликання Св.

Тройці: “Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа”.

Хресне Зна́мення міцно зрослося з Благословенням, і вже Іван Золотустий († 407 р.) пише: “Усе християнське чиниться Хрестом, — завжди й скрізь він Знамення нашої перемоги”. Благословення без Хресного Знамення вже стало неможливим.

Крім цього, Благословення помалу рано поєдналося з Освяченням. І VI Вселенський Собор 692-го року 26 Канонам постановив: “Благословення — це давання Освячення” (пор. 27 Канон Василя Великого про те саме). Таким чином Благословення при Тайнодіях стало тим самим, що й Освячення. Благословення набрало глибшого значення: це Освячення чи людини, чи й предмету, це прикликання Благодаті Божої на того, кого благословляють чи що благословляють.

Уже початкова Церква мала багато Благословень-Освячень: 1. Благословення води для Таїнства Хрещення, 2. Благословення хліба й вина в Таїнстві Евхаристії, 3. Благословення чоловіка й жінки на спільне життя, 4. Благословення початків плодів, 5. Благословення Єлею, 6. Благословення води для інших потреб, й т. ін. А пізніше поєдналося Благословення з Освяченням освяченою водою. І звідси повстали наші трохи пізніші Чини

Благословень та Освячень, які маємо в Требнику 37.

Отець Церкви Августин (354-430) пише: “Хресним Знаменням освячується Тіло Господнє, освячується Купіль Хрещення, посвячуються і Пресвітери, і всі ступені церковні, і все освячується Благословенням і призиванням Імени Христового” 38.

Те саме пише й Василій Великий (329-378): “Благословляємо воду Хрещення і Єлей помазання, а також і самого охрещуваного” 39.

Папа Римський Лев IV (847-855) навчає, як благословляти Св. Чашу й Св. Хліб: “Чашу й Хліб благословляйте правильним Хрестом, цебто не навколо й якбудь пальцем, як це роблять багато-хто, але склавши два пальці й великий загнувши до середини, через які визначається Тройця, Знамення, бо не інакше можете благословляти щобудь” 40.

Давати Благословення має право

---

37 М. Іларіон: Благословення й Освячення, див. “Наша Культура” 1953 р. ч. 9. — А. Петровскій: Благословеніє, див. “Православная Богословская Энциклопедія”, Спб. 1901 р., т. II ст. 652-658.

38 Православная Энциклопедія, т. II ст. 655.

39 Там само.

40 Арх. Филаретъ: Исторія Русской Церкви, т. I ст. 144.

Архиєрей та Священик, Диякон цього права не має: Архиєрей благословляє обома руками, а Священик — тільки правицею.

У всій Вселенській Церкві Благословення Архиєрея має велику силу й велику повагу як у Церкві, так і в громадським житті. Це Благословення в Україні завжди сильно поважалося; так, з історії знаємо, що українські князі в усіх важливих справах перше брали на них Благословення від свого Архиєрея; те саме робили й наші гетьмани. Єпископським Благословенням наші князі сильно дорожили, і навіть дітям своїм завіщали не цуратися його, але просити його.

Для Благословення Архиєрейського чи священичого прийняте зовсім інше перстозложення, а не таке, як для Хресного Знамення, а саме — перстозложення т. зв. іменослівне. Для Благословення Священик складає пальці правої руки так: вказівного пальця витягує, а до нього приєднує трохи зігнутого середнього, так що цими двома пальцями зображуються букви ІС, цебто Ісус. А великого пальця Священик кладе на пальця безіменного (четвертого), а останнього (мізинного) трохи згинає, — і цими трьома пальцями зображуються букви ХС, цебто Христос. Таке перстозложення зветься іменословним, і ним Священик благослов-

Ісус Христос з іменословним Благословенням.

ляє, — цебто благословляє Іменем Ісуса Христа.

Таке іменословне перстозложення для Благословення повстало ще з глибокої давнини, і його ми часто бачимо на багатьох стродавніх Іконах, — Святителі (Архиереї) малюються звичайно з іменословним зложенням пальців на Благословення 41. Ісус Христос Вседержитель завжди малюється благословляючим іменословно зложеними перстами (пальцями) Десниці (Правиці). На малюнку Ісуса Христа в Збірнику царя Святослава 1073-го року, одному з найстарших малюнків у Києві, Ісус Христос намальований з піднятою рукою для Благословення, а пальці для цього зложені іменословно.

Це іменословне перстозложення нагадує те двоперстя, яким хрестяться т. зв. старовіри, — в своїм ужитку вони мають одну форму Хреста як для Хресного Знамення, так і для священничого Благословення 42.

Архиерейське або священниче Благословення має велику благодатну силу освячувати людину. Коли людина, створена за Образом і Подобою Божою, належно себе духово підготує і вислухає побожно всю Бо-

---

41 Арх. Филаретъ: Исторія Русской Церкви, 1848 р., т. I ст. 145-146.

42 Там само, т. IV ст. 186.

гослужбу, а по цьому одержить і кінцеве архиєрейське чи священиче Благословення, така людина відроджується до нового життя, бо вона освячена Благословенням. Вона на дорозі до обоження.

Як Священик проказує кінцеве Благословення, треба всім побожно й покірно схилити голови під це Благословення (не хрестячись), так ніби Священик кладе свою правицю на голови всіх вірних.⁴³ І Благодать Божа сходить на кожного вірного, хто з глибокою Вірою чекає цього Благословення.

Так у Церкві Православній, але зовсім не так у католиків, — у них дати повне Благословення може тільки Папа, або той Єпископ, якому Папа окремо надасть право благословляти. “Від Папи право Благословення передається, як бенефіція, Єпископам та Пресвітерам, так що з парафіяльних Священиків мають право благословляти тільки ті, хто має на це папську буллу”⁴⁴.

У Православній же Церкві і Архиєрей, і Священик завжди дають повне

---

43 Якщо Священик благословляє з Хрестом в руках, то треба перехреститися й схилити голову.

44 А. Петровскій: Благословеніє. Див. Православная Энциклопедія, 1901 р., т. II ст. 658.

Благословення, щоб освятити людину. Так було за апостольського часу, так позосталося в нас і тепер, — у Православній Церкві ніхто не відбирав у Священика сили й повноти його Благословення. У цьому вага й світла радість Православія й православного Хресного Знамення!

Кінцеве Благословення в Літургії має величезне значення, — ним освячується кожна людина аж до наступного Благословення. Священик проказує: “Благословення Господнє на вас Його (Господа) Благодаттю й Чоловіколюбством завжди, нині і повсякчас, і на віки вічні”, — і благословляє іменословно всю Церкву, як благословляє і все інше. Уся Церква нахиляє голови під це Благословення, і тим одержує Багодать освячення. Це величезна ласка Господня кожному вірному! Це величезна радість наша бути на Богослужбах, щоб одержати Благословення!

ПРАЦІ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА.

Оці праці Митрополита Іларіона (Проф. Д-ра Івана Огієнка) вийшли останнього часу в Видавництві "Наша Культура":

1. Легенди світу, 1946 р., 93 ст., ціна 75 ц. люксове видання. Париж. Усі Легенди — навчального побожного характеру. З малюнками.

2. Марія Єгиптянка, поема, 1947 р., ст. 86, люксове видання. Ціна 75 ц. Париж. Описано, як грішна людина перетворюється в святу. З малюнками.

3. На Голготі, поема, 75 центів, 90 ст., 1947 р., люксове видання. Париж. Тут описано страждання українського народу в час його визвольної боротьби.

4. Туми, поема, 1947 р., 16 ст., люксове видання. Ціна 20 центів. Париж. Зрадники, що служать чужому народові, руйнують Україну.

9. Прометей, поема, 1948 р., 68 ст. Ціна 30 центів. Як люди досягли першої культури.

10. Народження Людини, філософська містерія на п'ять дій. 1948 р., 122 ст. Ціна 50 цент. Щастя й терпіння людини на цьому світі.

11. Слово про Ігорів похід, велична пам'ятка української літератури XII віку, 1949 р., 200 ст. Ціна 1 дол. Опис, дослід і сам текст.

12. Історія української літературної мови, 2 дол., 384 ст. 1950 р. З багатьма малюнками. Показано, при яких тяжких перешкодах розвивалася наша літературна мова.

13. Українська літературна мова. Граматичні основи літературної мови, Саскатун

347 ст. 1951 р. Ціна 3 дол. Це повний курс граматики нашої сучасної літературної мови, доступно виложений. В оправі — 4 дол.

14. Український літературний наголос. Мовознавча монографія. 304 ст. 1952 р. Ціна 3 дол. У додатку: Словник літературних наголосів. Це повний курс про сучасну вимову нашої літературної мови та історичний розвиток нашого наголосу.

17. Жертва Вечірня (Ісус і Варавва), поема, 48 ст. Ціна 10 ц. Защо й як розп'яли Ісуса Христа, та що сталося з розпинателями.

18. Трираменний Хрест зо скісним підніжком — національний Хрест України. Історично-археологічна студія, з 41 малюнком. 1951 р. 100 ст. Ціна 1 дол. Це історія нашого українського Хреста.

19. Князь Володимир прийняв Православ'я, а не Католицизм, 1951 р. 32 ст. Ціна 10 цен. Видання 2-ге. Науково-популярна студія. Показується, як князь Володимир охрестив Україну в Православну Віру.

20. Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її. Історично-канонічна монографія. 1953 р., 384 ст. Ціна 1.50 дол. Докладно показано, як повстали Церкви Православна та Католицька з Єдиної Христової Церкви, і як сталася ця найбільша трагедія світу.

22. Візантія й Україна. До праджерел Української Православної Віри й культури. 1954 р. 96 ст. Ціна 25 цен. Показано, що Візантія культурою своєю була найбільша дер-

•

жава в Європі, і це від неї ми прийняли свою Православну Віру.

23. Іконоборство. Історично-догматична монографія. Докладно описано жорстоку боротьбу за Ікони і подано докази, що Ікони треба почитати. 1954 р. 240 ст. Ціна \$1.00.

24. Хресне Знамення. Богословсько-історична студія. Друкується. Подана історія, як і чому ми хрестимось трьома пальцями, подано всі вяснення значення нашого Хресного Знамення. 152 ст. Ціна 40 центів.

26. Як поводитися в Божому Домі. Друкується. Подано багато вказівок та порад. 10 ц.

27. Обоження Людини. Ціль людського життя. Богословська студія. 96 стор. Для чого живе людина на цьому світі, як наблизитись до Господа. Ціна 25 центів.

30. "Віра й Культура", місячник української богословської думки й культури, орган "Українського Наукового Богословського Товариства". Видається з листопада 1953-го року. Передплата річна 4 дол., піврічна 2 дол., чвертьрічна 1 дол. У кожному числі статті на теми богословські, з історії Української Церкви, з мовознавства й т. ін.

31. Євхологiон або Требник, цебто Чини Святих Таїнств, Благословлення, Освячення та інші Церковні Моління на різні потреби. Частина I. Вінніпег, 1954 р., 340 ст. У Требнику дано 33 Чини, багато вказівок до виконання Чинів. Ціна в оправі 6.50 дол., без оправі 5 дол. Видрукувано читкими великими черенками на доброму папері.

32. Як правити Святу Літургію. Практичні вказівки Священикам при Богослуженні. 1954

р., 48 ст. Частина I: Загальні правила для Священика, і II: Як правити Св. Літургію Св. Івана Золотоустого. Видруковано обмежене число. Ціна 2 дол.

34. Архиерейська Літургія й Архиерейська Візитація. Вінніпег, 1954 р. 80 ст. Ціна 1 дол. Зміст: Ч. I: Підготовка до Візитації. II: Архиерейська Літургія. III: Служіння Іподияконів. IV: Чини рукоположень. V. Чини нагород.

36. Д-р Проф. В. Антонович: Що принесла Україні Унія. Вінніпег, 1952 р., 110 ст. Ціна 50 центів. Зміст: I: Уся Україна проти Унії. II: Польсько-уніятський наступ на Православіє. III: Брат на брата. IV: Унія без маски. V: Православіє борониться остатками сил. VI: Сумерк Унії. VII: Добити Православіє! VIII: Грім з ясного неба. IX: Кінець Унії. X: Погорда поляків до свого твору. На початку книги дано: "Проф. В. Антонович" М. Іларіона.

37. Апостол 1547-го року. Студія. Видання УВАН у Нью-Йорку, 1954, 26 ст. і 16 малюнків. Ціна 50 центів.

Цей Каталог висилається кожному безплатно на замовлення.

Книжки висилаються в день одержання замовлення. Книгарням і кольполтерам — знижка.

Набувати ці видання по такій адресі:
**"FAITH and CULTURE", 101 Cathedral Ave.,
Winnipeg 4, Man., Canada.**

ЗМІСТ ЦЬОЇ ПРАЦІ

ЧАСТИНА ПЕРША:

ІСТОРІЯ ФОРМ ХРЕСНОГО ЗНАМЕННЯ.

I. Хресне Знамення повстало ще за́ апостольських часів.	5.
II. Перша форма Хресного Знамення — одноперстя	10.
III. Спочатку Хресне Знамення клали тільки на чолі.	13.
IV. Початок триперстя.	17.
V. Триперстя в Україні.	20.
VI. Триперстя — давня форма Хресного Знамення в Московській Церкві.	23.
VII. Стоглавий Собор 1551 р. в Москві запровадив двоперстя.	26.
VIII. Двоперстя в Московській Церкві до Патріярха Никона	31.
IX. На Святій Горі Афоні спалили Московські книжки з наукою про двоперстя.	36.
X. Московський Патріярх Никон змінив двоперстя на триперстя.	39.
XI. Собор 1656 р. змінив двоперстя на триперстя	45.
XII. Розкол і засуд його Соборами.	48.
XIII. “Коротке Вияснення” Хресного Знамення (Як треба хреститися)	53.

ЧАСТИНА ДРУГА :

**БОГОСЛОВСЬКЕ ВИЯСНЕННЯ ТРИПЕРСТ-
НОГО ХРЕСНОГО ЗНАМЕННЯ.**

XIV. Хрест до християнського часу	59.
XV. Старозавітні прообрази про Хреста.	63.
XVI. Хресне Знамення — це Православне Ісповідання Віри в Христа	70.
XVII. Хресне Знамення — це образний православний Символ Віри	73.
XVIII. Перстозложення	75.
XIX. Триперстя нагадує нам про Святу Тройцю.	77.
XX. Два останні пальці визначають ,Бого- чоловіцтво.	80.
XXI. Хресним Знаменням ми завжди нага- дуємо собі про розп'ятого Христа.	83.
XXII. Хресним Знаменням ми показуємо також свою надію на Бога і любов до Нього.	86.
XXIII. Як треба хреститися.	90.
XXIV. Як хрестяться католики	95.
XXV. Що й як промовляти при Хресному Знаменні.	101.
XXVI. Коли треба хреститися	105.
XXVII. Хрест і Хресне Знамення в Бого- службах.	109.
XXVIII. Богослужбове богословіє про Хреста	113.
XXIX. Символіка Хреста. Благословення Дикирієм і Трикирієм	121.
XXX. Сила Хресного Знамення.	126.
XXXI. Значення Хреста й Хресного Зна- мення.	129.
XXXII. Благословення.	137.

